

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en versijnt drie keer per jaar (februari, juni en oktober).

Informatie op Internet:
<http://www.vrouwengeschiedenis.nl>

Redactie

Marijke Huisman (hoofdredactie), Fia Dieteren, Suzanne Hautvast (eindredactie), Annelies de Jeu (eindredactie), Lizzy Jongma

Redactieadres

Obrechtstraat 5, 3572 EA Utrecht
 Tel: 030-2718164, E-mail: marijkeh@dds.nl

Lidmaatschap

VVG, p/a IIAV, Obioplein 4, 1094 RB Amsterdam
 Tel: 020-6651318; Fax: 020-6655812
 Voor privé-persoon bedraagt de contributie € 25,- per jaar (lidmaatschap); reductie-lidmaatschap (voor studenten of mensen met een inkomen onder € 700,00 p.m.): € 20,- per jaar (studentlid, o.v.v. collegekaartnummer). Leden van de VVG ontvangen *Historica* automatisch en hebben stemrecht bij de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering.
 Voor instellingen kost een abonnement op *Historica* € 20,-. Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden. Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij één maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd.
 U kunt lid of abonnee worden door te bellen, door het bedrag over te maken op het **VVG-gironummer 4102980**, of door een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis. U ontvangt dan een acceptgiro. Donaties zijn ook van harte welkom.

Inleveren kopij

Auteurs wordt verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie. De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Advertenties: Lizzy Jongma, 020-6650820 (werk) of 020-4631694 (privé), e-mail: l.jongma@iav.nl

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

- voorzitter: **drs. Marieke Hellevoort**
 Tel. 030-2944284, e-mail: ama.hai@net.hcc.nl
- 1e secretaris: **drs. Annette Mevis**
 Tel. 020-6654780, e-mail: a.mevis@iav.nl
- 2e secretaris: **drs. Marianne Boere**
 Tel. 020-6651318, e-mail: m.boere@iav.nl
- Penningmeester: **drs. Marloes Hülsken**
 Tel. 024-3604250, e-mail: marloeshuilsken@hotmail.com
- **drs. Anna Tijsseling**
 Tel. 010-2141154, e-mail: tijsseling@yahoo.de
- **drs. Marloes Schoonheim**
 Tel. 024-3611811, e-mail: M.Schoonheim@let.kun.nl

Raad van Aanbeveling van de VVG

prof.dr. (em.) Piet Blaas (EUR)
 prof.dr. Hans Blom (UvA en NIOD)
 prof.dr. Rosi Braidotti (UU)
 prof.dr. Maria Grever (EUR)
 prof.dr. Willy Jansen (KUN)
 prof.dr. Paul Klep (KUN)
 prof.dr. Selma Leydesdorff (UvA)
 prof.dr. Joyce Outshoorn (RUL)
 prof.dr. Marjan Schwegman (UU)

Dutch representative IFRWH

drs. Marloes Schoonheim
 Postbus 9103
 6500 HD Nijmegen
 Tel. 024-3611811
 E-mail: M.Schoonheim@let.kun.nl
 Internet: <http://www.historians.ie/women>

ISSN 1382-3914

Lay-out:

Rlan van Erp

Druk:

Zet & Print, Naarden

Distributie:

Internationaal Informatiecentrum en
 Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV)

Foto omslag:

Relief uit de eerste of tweede eeuw n.C.
 Collectie: Bastiaan van den Berg

OUDEHEID

- 'Girlpower' in de oudheid
Bastiaan van den Berg 3

VISIE EN INSPIRATIE

- Interview met Selma Leydesdorff
Margit van der Steen 6

TONEEL

- Katherine Philips, de eerste schrijfster op het publieke toneel
Marguerite Corporaal 9

VROUWENUITGEVERIJ

- Römelingh en co
Inge de Wilde 12

POLITIEK

- De ARP en de veranderingen in de positie van vrouwen
J.P. Stoop 15

ARCHIEF

- Cultureel erfgoed van emancipatiebewegingen
Annette Mevis 18

RECENSIE

- Voor vrouwen, door vrouwen
Annelies de Jeu 20

STUDIEDAG

- De ijkpunten geijkt
Marloes Hülsken en Anna Tijsseling 22

RECENSIES

- De taaiheid van seksesegregatie
Marian van der Klein 24
- Trojaanse oorlog
Maaïke Romijn 25

ONDER DE LOEP

- Heleen Masee en Lizzy Jongma* 26

HISTORICA-SERVICE

28

VERS VAN DE PERS

30

SVVT

31

Standhouden

Een zwarte vrouw in een toga, het gevlochten haar onder een baret, staande op het spreekgestoelte van de Nicolaïkerk in Utrecht. Dat was het indrukwekkende beeld op vrijdag 19 april, toen Gloria Wekker haar oratie uitsprak. Ze stond op een 'winderige plek', zoals zij het zelf zei. De academie is immers nog steeds een instituut waar het voor alle vrouwen waait, en voor vrouwen en mannen van etnische minderheids-groepen zelfs stormt. Als hoogleraar Gender en etniciteit aan de Universiteit Utrecht zal Gloria Wekker zich bezig (blijven) houden met onderwijs in de multiculturele samenleving. Tot nog toe wordt dit onderwerp vooral belicht vanuit de gedachte dat er gewerkt moet worden aan de opheffing van allerlei tekorten bij 'allochtone' leerlingen en studenten, zodat zij hun onderwijsachterstanden inlopen. Wekker pleitte ervoor het perspectief te verschuiven en eens grondig te reflecteren op belemmeringen die het onderwijs zelf opwerpt voor 'allochtonen', bijvoorbeeld in de lespraktijken en de inhoud van curricula. Ze wees in dat kader op de manier waarop de historische discipline aan Nederlandse universiteiten is georganiseerd: vaderlandse geschiedenis staat tamelijk los van koloniale geschiedenis, terwijl beide onmiskenbaar met elkaar verknoot zijn. In de andere vormen van onderwijs krijgen leerlingen en studenten evenzeer een eenzijdig wit perspectief op 'de' geschiedenis aangeboden, net zoals zij verstoken blijven van enige kennis over de positie van vrouwen in de verschillende historische tijdvakken, alsmede van de invloed die gender en etniciteit op de constructie van geschiedenis hebben. Sekse- en kleurenblindheid speelt ook op andere terreinen van het historisch bedrijf, zoals bijvoorbeeld de productie van belangrijke standaardwerken als de IJkpunten. Daarin is de aandacht voor vrouwen, de koloniën en de werking van gender en etniciteit minimaal, zoals tijdens de studiedag van 23 maart j.l. bleek. Het was ontluisterend te zien en te horen hoe groot de kloof was tussen vrouwen-/genderhistorici en de redacteurs van de verschillende IJkpunten. Joost Kloek, co-redacteur van het deel over 1800, weet dat onder meer aan de 'taal' van vrouwen-/genderstudies die hem niet zo lag. Anderen meenden niet aan 'alles' aandacht te kunnen besteden, er moeten nu eenmaal keuzes gemaakt worden. Het is echter opvallend hoe vaak die keuzes uitvallen in het voordeel van degenen die ook de macht binnen de academische wereld hebben. Het is daarom te hopen dat vrouwen als Gloria Wekker op hun 'winderige' plekken blijven standhouden.

Marijke Huisman

‘Girlpower’ in de oudheid

Vrouwelijke gladiatoren in het Romeinse Rijk (ca. 11-200 n.C.)

Bastiaan van den Berg

Tegenwoordig is het publiek nog net zo gefascineerd door gladiatoren als in de oudheid. Denk alleen maar even aan de recente bioscoopfilm *Gladiator*, die volle zalen trok en een handvol Oscars won. Op de verhalen over gladiatorengevechten valt echter het een en ander af te dingen. Gevechten eindigden bijvoorbeeld lang niet altijd met de dood van een van beide protagonisten; daarvoor waren goed getrainde gladiatoren veel te kostbaar. Minder bekend is dat niet alleen mannen als gladiatoren vochten, maar ook vrouwen. Dit fenomeen komt in de historiografie over het algemeen slechts terloops ter sprake of wordt in zijn geheel naar het rijk der annotatie verbannen. Voor zover bekend heeft alleen de Franse historicus Briquel een volledig artikel aan de vrouwelijke gladiatoren gewijd. In dit artikel voegt Bastiaan van de Berg de verspreide informatie samen tot een geschiedenis van de vrouwelijke gladiator in de Romeinse oudheid.

afbeelding 1: grafmonument

In de klassieke literatuur komen al vroeg vrouwen als krijgers ter sprake. De Griekse geschiedschrijver Herodotus (ca. 484-425 v.C.) was gefascineerd door de gedachte aan strijdende vrouwen getuige zijn beschrijving van de amazones, vrouwen die in het verre Oosten "dood en verderf" zaaiden. Ook zijn collega Strabo (ca. 64 v.C.-23 n.C.) vermeldde de amazones in zijn werk en net als Herodotus riep hij een schrikbeeld op: bij mannen, die in deze gemeenschap werden geboren, werden de achillespezen doorgesneden of de ogen uitgestoken zodat ze nooit tegen deze amazones in opstand konden komen, maar wel geschikt bleven als bedienden en als verzekering

voor nageslacht. Beide auteurs gaven hiermee aan hoe de maatschappij zou verloederen en in een staat van anomie terecht zou komen als vrouwen aan de macht zouden komen. Het verhaal van de amazones was niet alleen geschiedschrijving, maar ook een *chartermyth* (een mythe als funderende legitimatie van maatschappelijke gebruiken en instellingen), bedoeld om de macht van de mannen in de maatschappij te verklaren en te rechtvaardigen. Vechtende vrouwen hebben in de oudheid steeds afkeurende reacties opgeroepen. Dat geldt niet alleen voor de amazones uit de Griekse oudheid, maar ook voor de minder bekende vrouwelijke gladiatoren uit de Romeinse keizertijd.

Vrouwelijke gladiatoren beschreven

In een *senatus consultum* (senaatbesluit) van 11 n.C. werd vastgelegd dat vrijgeboren vrouwen onder de twintig jaar oud voortaan niet meer in de arena mochten optreden. Dit betekende dat vrouwelijke gladiatoren en venatoren (jagers op wilde dieren) al voor dit tijdstip bestonden, anders hoefde het immers niet verboden te worden. De Romeinse geschiedschrijver Nicolaus van Damascus (64 v.C.-?) beschrijft een man die in zijn testament vast had laten leggen, dat na zijn dood de mooiste vrouwelijke slaven uit zijn bezit elkaar in de arena moesten bevechten. De bevolking stond de uitvoering van dit testament echter niet toe.

De eerste vermelding van vrouwelijke gladiatoren, van wie we weten dat ze echt hebben bestaan, vinden we onder de heerschappij van Nero (keizer van 54-68 n.C.). Vanaf die tijd

afbeelding 2: Marmeren reliëf uit de eerste of tweede eeuw n.C. afkomstig uit Halicarnassus in Asia Minor, het huidige Bodrum in Turkije

worden ze regelmatig beschreven door verschillende auteurs. Ze presenteren de deelname van vrouwen overigens niet als iets nieuws, waaruit we kunnen opmaken dat vrouwen waarschijnlijk al eerder vochten als gladiatoren. Onder Nero zijn er drie voorbeelden bekend. De Griekse geschiedschrijver Dio Cassius (ca.155-235 n.C.) beschrijft onder andere de *munera* die Nero ter ere van zijn moeder Agrippina hield te Rome in 59 n.C.. Een *munera* is een verplichting jegens een dode voorvader, meestal in de vorm van gladiatorenspelen. *Munera* werden enige tijd na de begrafenis gehouden en vaak jaarlijks of vijfjaarlijks herhaald. Dio vond het zeer shockerend dat er zowel mannen als vrouwen uit zowel de ridder- als de senatorenstand aan meededen. Zij speelden fluit, participeerden in pantomimes, menden paarden, doodden wilde dieren en vochten als gladiatoren.

In 63 n.C. waren er wederom vechtende vrouwen te bewonderen bij gladiatorenspelen in Rome. Volgens de Romeinse geschiedschrijver Tacitus (ca.55-117 n.C.) waren zij van aristocratische komaf. Dit is een opmerkelijk feit, aangezien gladiatoren in de regel werden gerekruteerd onder criminelen, slaven en krijgsgevangenen. Er bestonden wel vrijwillige, vrij geboren gladiatoren, maar dit waren aan lager wal geraakte mannen, die hun schulden probeerden te vereffenen door zich als slaaf voor een bepaalde periode aan een *lanista* (trainer/manager van een groep gladiatoren) te onderwerpen. Door Dio Cassius kennen we tevens een derde gelegenheid, namelijk in 66 n.C. te Puteoli (het huidige Pozzuoli in Zuid Italië). Nero pakte hier groots uit om de bezoekende Armeense koning Tiridates te imponeren. Patrobius, een vrijgelaten slaaf van Nero, organiseerde spelen waaraan (op één dag) louter Ethiopiërs meededen. Het bijzondere aan deze spelen was dat er zowel mannen als vrouwen en kinderen meevochten.

Naast deze drie gedateerde gebeurtenissen is er nog een drietal verwijzingen naar vechtende vrouwen onder Nero. De Romeinse satire-dichter Juvenalis (late 1e, vroege 2e eeuw n.C.) parodieerde een vrouw genaamd Mevia, die met een speer en met een ontblote borst een wildzwijn bevocht. Hier is dus sprake van een zogenaamde vrouwelijke *venator*, een *venatrix*. Dit waren veelal professionele jagers die in de arena

op (groot) wild joegen ter vermaak van het volk. Opvallend is dat er verwezen wordt naar de amazones; Mevia 'jaagt' immers met een ontblote borst. Elders in zijn *Saturae* maakt Juvenalis een vrouw belachelijk die als een gladiator traint. Het wordt echter niet duidelijk of het hier een 'echte' gladiatrix betreft, of dat ze alleen de training ervan doet. Hoewel dit satire is en er niet al te veel waarde aan de waarheidsgetrouwheid van het verhaal gehecht kan worden, blijft het feit dat vrouwen er wel degelijk mee bezig waren en dat dit door auteurs als een interessant item dan wel verwerpelijke situatie werd gezien. De derde verwijzing vinden we bij Petronius (ca.27-66 n.C.), een ceremoniemeester aan het hof van Nero. Petronius verhaalt hoe tijdens een uitgebreide maaltijd van de schatrijke parvenu Trimalchio een zekere Echion, handelaar in tweedehands kleren, vertelde over de komende feestelijkheden. Voor deze spelen waren reeds enkele clowns (dwer-gen?) en een vrouw geregeld die vanaf een strijdswagen zouden vechten (*mulierem essedariam*).

De aanwezigheid van vrouwelijke deelnemers aan de spelen bleef niet beperkt tot de periode van Nero, ook onder de Flavische keizers Titus (79-81) en Domitianus (81-96) zijn ze bekend. In 80 n.C. traden vrouwen op bij de opening van het *Amphitheatrum Flavium*, beter bekend als het Colosseum. Hier ging het waarschijnlijk om een vrouwelijke *bestiarius*. Dit was meer een bevechter van wilde dieren en niet zozeer een jager zoals de *venator*. Dio haast zich wel te melden dat dit geen vrouwen van enige allure waren. Suetonius vermeldt dat Domitianus vrouwen liet vechten bij het licht van fakkels. Af en toe liet hij ook dwergen en vrouwen tegen elkaar vechten. Over een latere periode is een inscriptie bewaard gebleven uit Ostia, waarin melding wordt gemaakt over spelen die door de lokale *duumvir* (hoogste overheidspersoon in municipiën en kolonies) Hostilianus en zijn vrouw zijn gegeven. De inscriptie is waarschijnlijk uit de tijd van Septimius Severus (eind 2e eeuw n.C.). In de inscriptie wordt met trots vermeld dat Hostilianus de eerste persoon was die vrouwelijke zwaardvechters liet optreden *ab urbe condita* (sinds de stichting van de stad Rome in 753 v.C.). Dit moet echter niet te letterlijk genomen worden, het is eerder een mooi stukje propaganda van Hostilianus dan serieuze historische informatie.

De literaire overblijfselen duiden niet op een grote geografische spreiding van het fenomeen van vrouwelijke gladiatoren. De *munera* waar ook vrouwen hun deel in hadden kwamen vooral voor in Rome. Andere bronnen noemen Puteoli en Ostia. Het valt op dat dit allemaal keizerlijke *munera* waren, behalve in het geval van Ostia, waar de spelen door een lokale *duumvir* georganiseerd werden. De gedachte hierachter kan zijn dat het aan de keizer voorbehouden was om de mooiste, de grootste en de spectaculairste spelen te organiseren. Nero organiseerde (weliswaar via een van zijn vrijgelatenen) immers spelen met vrouwelijke gladiatoren om indruk te maken op een oosterse koning.

Vrouwelijke gladiatoren bekeken

Er zijn slechts weinig afbeeldingen van vrouwelijke gladiatoren bekend. Onomstreden is de afbeelding op een marmeren reliëf uit de eerste of tweede eeuw n.C. afkomstig uit

Halicarnassus in Asia Minor, het huidige Bodrum in Turkije (zie afbeelding 2 en voorzijde Historica). Het reliëf werd waarschijnlijk gemaakt om de vrijlating van de twee vrouwen te herdenken, nadat ze enkele voortreffelijke gevechten hadden laten zien. De afgebeelde vrouwen zijn gekleed in een paan (een lendendoek die gedragen wordt door traditioneel geklede negers) en hebben een wapengordel om. Dit reliëf werd voor het eerst gepubliceerd door L. Robert in 1940. De linker vrouw draagt volgens Robert een beenpantser en heeft een ontblote borst in amazonestijl. Zij wordt dan ook met de naam *Amazon* aangeduid (linksonder op het reliëf). Op de afbeeldingen is dit echter niet te zien en lijkt het dus aannemelijk dat Robert dit erbij gefantaseerd heeft. De rechter vrouw heet *Achillia*, genoemd naar de Griekse held uit de Trojaanse oorlog. Zij heeft kniebeschermers om in de vorm van omgewikkelde banden en is opvallend linkshandig. Beide vrouwen zijn bewapend met een dolk en een scutum (langwerpige vierkant houten schild met leer overtrokken dat gebruikt werd door Romeinse legionairs). Ze dragen geen helm omdat het publiek de gezichten van de vechtende vrouwen goed wilde kunnen zien. De uitrusting van deze vrouwen is nagenoeg hetzelfde, maar komt niet helemaal overeen met de bewapening van de bekende typen gladiatoren. Ze lijken mij nog het meest een mix tussen de typen gladiatoren *secutor* (letterlijk: achtervolger) en *Thraex* ('Thraciër'). Er zijn twee verklaringen te geven voor het feit dat zij geen bestaand type gladiator vertegenwoordigen. De eerste verklaring is dat ze in het oosten van het Rijk vochten. In het oosten van het Romeinse Rijk bleven de typen gladiatoren zich namelijk evolueren, terwijl in het westen de typen veelal vast lagen (in ieder geval vanaf ongeveer 100 na Christus). De andere verklaring heeft met het fenomeen van de gladiatrices zelf te maken: vechtende vrouwen waren iets heel ongebruikelijks en hun wapenuitrusting was daarom ook van een ongewone samenstelling.

Romeinen waren verzot op dit soort paradoxen. Aan de ene kant was het volstrekt afkeurenswaardig dat er vrouwen vochten in de arena, aan de andere kant was het fascinerend. Vrouwelijke gladiatoren waren erg bijzonder en zeer geliefd bij het volk omdat zij de puurste vorm van de vechtkunst lieten zien. In gladiatorenengevechten werd als het ware de *virtus* (dapperheid) geïsoleerd van alle andere deugden. De gladiatoren hadden maar één mogelijkheid om *virtus* te benaderen en dat was door moedig te vechten. Als de gladiatoren vrouwen waren, dan werd de bekwaamheid ook nog eens van de mannelijkheid gescheiden. Voor de toeschouwers werd het gevecht dan ook meer een experiment waarin de gevechtkunst van alle andere factoren was gescheiden. De paradox is dat juist vrouwen niet werden geacht de mannelijke deugden na te streven en dat zij tegelijkertijd als vrouwelijke gladiator wel in staat werden gesteld om de *virtus* te symboliseren als een abstracte kwaliteit.

Van sommige afbeeldingen is niet zeker of er een vrouwelijke gladiator op wordt afgebeeld. Een voorbeeld hiervan is afbeelding 1 (een grafmonument). De historicus Wiedemann is de enige die suggereert dat het hier zou kunnen gaan om een afbeelding van vrouwelijke gladiatoren. De figuren op het reliëf zijn erg slank en hun wapenuitrusting lijkt overeen

te komen met die van *Achillia* en *Amazon*. Beide figuren dragen weliswaar een helm, maar Juvenalis beschreef ook al een trainende vrouw die een helm droeg. Er is ook wel wat in te brengen tegen Wiedemanns visie. Zo is er bekend dat verslagen gladiatoren niet (meer) als 'echte' mannen gezien werden; op enkele reliëfs werden verslagen gladiatoren, die het oordeel van de massa afwachten, afgebeeld met de knieën dicht tegen elkaar aan. Griekse beeldhouwers pasten dit principe al in de 5e eeuw v.C. toe om vrouwelijkheid te benadrukken. De aandacht werd zo immers op de heupen gericht en vrouwelijke heupen hebben nu eenmaal van nature een andere vorm dan die van mannen. Het zou hier dus ook om een verslagen mannelijke gladiator kunnen gaan. Maar in dit reliëf staan beide gladiatoren, dus ook de overwinnaar, op een dergelijke vrouwelijke wijze afgebeeld. Dit pleit weer voor de visie dat we hier te maken hebben met twee vrouwelijke gladiatoren.

Verboden

De vrouwelijke gladiatoren waren ongetwijfeld een geliefd onderdeel van de spelen. Juist omdat ze niet elke keer aan de spelen meededen, konden zij rekenen op een groot enthousiasme bij het publiek als zij op het strijdtoneel verschenen. Septimius Severus (193-211) ergerde zich enorm aan de grappen die over deze vrouwen werden gemaakt. Ook vond hij het vrouwen onwaardig dat ze zichzelf belachelijk maakten in hun zware wapenuitrustingen. Hij trok zijn conclusies en maakte een eind aan dit onderdeel van de gladiatorenspelen door ze in 200 n.C. te verbieden. Of dit verbod (twee eeuwen na het eerste verbod) wel effectief was, valt moeilijk te zeggen. Wel is het zo dat we geen vermeldingen in literatuur of afbeeldingen van vrouwelijke gladiatoren meer aantreffen na 200 n.C.

Bastiaan van den Berg studeert oude geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Literatuur

- D. Briquel, 'Les femmes gladiateurs', *Ktèma* 17. 1992, pp. 47-53.
- C. Edwards, *The Politics of Immorality in ancient Rome*. Cambridge, 1993.
- C. Ewigleben, 'What these women love is the sword': the performers and their audiences', in: Köhne, E. (ed.), *Gladiators and Caesars, the power of spectacle in ancient Rome*. Hamburg & Londen, 2000, pp. 125-139.
- J.F Gardner, *Women in Roman Law and Society*. Londen, 1990.
- M. Grant, *Gladiators*. Londen, 1967.
- E. Gunderson, 'The Ideology of the Arena', *Classical Antiquity* 15. 1996, pp. 113-151.
- K. Hopkins, *Death and Renewal*. Cambridge, 1983.
- <http://dephome.brooklyn.cuny.edu/classics/gladiatr/index.htm>
- La Regina (ed.), *Sangue e Arena*. Rome, 2001.
- B. Levick, 'The senatus consultum from Larinum', *Journal of Roman Studies* 73. 1983 pp. 97-115.
- L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*. Parijs, 1940.
- T. Wiedemann, *Emperors and Gladiators*. Londen & New York, 1992.

In het Belle van Zuylen Instituut praten Selma Leydesdorff (1950) en Margit van der Steen over 'visie en inspiratie'. Dit is het laatste deel van een drieluik waarin beoefenaars van vrouwen- en gendergeschiedenis over een aantal fundamentele vragen spreken. Aan de orde komen kwesties als: 'wat beweegt je om je met dit vakgebied bezig te houden, hoe geef je vorm aan engagement, wat is je visie op vrouwengeschiedenis en genderstudies en is er een mooie toekomst voor deze vakgebieden weggelegd?' Na Esther Captain en Stefan Dudink komt nu een van de pioniers aan het woord: Selma Leydesdorff. Zij is hoogleraar en voorzitter van de Nederlandse onderzoeksschool Vrouwenstudies. Daarnaast was zij tot voorjaar 2002 directeur van het Belle van Zuylen Instituut, het Onderzoeksinstituut voor multiculturele en comparatieve genderstudies van de Universiteit van Amsterdam. Daarnaast is ze voorzitter van de Nederlandse Onderzoeksschool Vrouwenstudies*.

Ik wil de wereld begrijpen. Het leven begrijpen. De geschiedenis begrijpen

Interview met Selma Leydesdorff

Margit van der Steen

"Verhalen zijn mijn grote bron van inspiratie. Ik vind het heerlijk om te luisteren. Om te proberen begrijpen wat iemand beweegt. Om vrouwen een stem te geven. Om te luisteren naar stiltes. Om meerdere stemmen te laten horen." Selma Leydesdorff luistert graag en veel naar verhalen. Verhalen van joodse mensen, van vrouwen uit Amsterdam Noord, van overlevenden van de watersnoodramp in Zeeland en recentelijk van islamitische vrouwen. Niet voor niets maakt ze veelvuldig gebruik van oral history.

Toen ik besloot Selma Leydesdorff in de serie 'visie en inspiratie' op te nemen, realiseerde ik me terdege dat ik het mijzelf niet gemakkelijk had gemaakt door een internationaal bekend *oral historian* te ondervragen. Ingewikkelder misschien nog wel was de vraag hoe om te gaan met de verhalen rond haar eigen persoon, verhalen die haar hebben geschaad en geraakt. "Ja", zegt ze, "alle vrouwen die het ver schoppen, hebben daarmee te maken." Gevraagd naar haar visie en naar wat haar beweegt, merk ik al snel dat andere onderwerpen de boventoon voeren: "Ik bedenk iedere dag opnieuw wie ik ben als vrouw en als jodin."

Keuzes

Selma Leydesdorff ging als 18-jarige geschiedenis studeren. De keuze voor die studie hing samen met de grote thema's in haar leven. "Mijn belangstelling voor geschiedenis is gewekt omdat mijn ouders de vreselijkste dingen hadden meegemaakt in de oorlog. Mijn vader heeft in een Japans kamp gezeten, mijn moeder in een Duits. Ik heb dus vragen over de slechtheid van de wereld. Er zijn grote vraagtekens in mijn leven. Waarom zijn de joden uitgemoord? Waarom werd mijn vader gevangen gezet terwijl hij toch niets tegen de Japanners had? Ik had drie dingen kunnen gaan doen. Psychiatrie omdat ik al die slachtoffers om me heen zag. Maar ik was een alfa, en medicijnen viel af. De theaterschool, maar dat durfde ik

niet. En geschiedenis. Ik denk dat geschiedenis de gemakkelijkste keuze was." Het werd dus geschiedenis, met indrukwekkende colleges van Presser die over de sinaasappeljoden sprak, de sinaasappeljoden waarover haar vader vertelde als ze met hem naar sjoel liep.

Na haar afstuderen volgden banen als lerares, in Osdorp en Alkmaar. "De school in Alkmaar was een heel nette school, heel nette mensen. De kinderen waren enig. Ik vond ze lief. Ik had ook orde in de klas, goede orde. Maar ik hield het er niet uit qua benepenheid." Ze nam ontslag, was even werkloos en werd vervolgens kandidaatsassistent historische pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam. Daarna volgden andere functies bij deze universiteit. In 1992 volgde de benoeming tot hoogleraar.

Het is niet alleen de oorlog die zo betekenisvol is en is geweest. "Ik ben geboren in Djakarta en heb mijn vroegste kindertijd in Suriname doorgebracht. Ik heb mijn eerste levensjaren in een koloniale cultuur doorgebracht en ben als meisje naar Nederland gekomen. Ik heb als meisje ook bot-singen gehad met de overgang van de ene cultuur naar de andere. Specifieke meisjesproblemen. Daardoor ben ik me altijd bewust van enorme culturele verschillen die bij vrouwen een andere rol spelen dan bij mannen. Dat is later ook mijn interesse geworden.

Het feminisme gaf mij een kans om mijn grenzen te verkennen op een fatsoenlijke manier, die later onfatsoenlijk werd.

In die tijd was ik gewoon heel opstandig. Ik was het ook ongelofelijk eens met Dolle Mina. Voor mij was het feminisme een verbreding van mijn eigen levenspad. Ik denk dat een van mijn motieven voor het feminisme de verbijstering over de huisvrouwen is geweest. Ik heb mijn moeder huisvrouw zien worden. Ik begreep dat niet. Hoe kun je nu huisvrouw worden? Ik was gisteren op een verjaardag van mijn nicht uit Amerika – mijn familie is over de hele wereld verspreid – en ik ontdekte daar dat alle vrouwen uit mijn familie die daar aanwezig waren werkten. Wij komen uit een wereld waar vrouwen werkten. Dat is de joodse traditie, wij vinden het vanzelfsprekend dat vrouwen werken."

Joods zijn en het feminisme zijn nog op veel meer manieren verweven in haar leven. "Het feminisme is voor mij de manier geweest om de grenzen van mijn bestaan te verkennen. En een van die grenzen waarover ik iedere dag weer met mijzelf in discussie ben, is wie ik ben als jodin in deze wereld. Er is niet één soort assimilatie. Ik vorm mijzelf iedere dag opnieuw. Het feminisme vergeet hoeveel joodse vrouwen actief waren in de vrouwenbeweging tijdens de zogenaamde eerste feministische golf. Dat is exact de periode van de transformatie van het joodse familielevens naar het geassimileerde leven, een enorme overgang. Feminisme was een van de manieren waarop de grenzen van het joodse vrouwenbestaan werden verkend."

Vrouwengeschiedenis

Selma Leydesdorff is vanaf het begin betrokken bij de ontwikkeling van vrouwengeschiedenis en vrouwenstudies. "Ik was Dolle Mina. Daar was een geschiedenis van het feminisme nodig en daar heb ik me mee bezig gehouden. Afgezien van de schisma's was het een hele leuke periode. Er zijn toen ongelofelijk veel activiteiten opgezet. Josine Blok en ik hebben een vrouwengeschiedenisgroep gestart waar later het Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis uit is voortgekomen."

Inspiratiebronnen waren Annie Romein-Verschoor en Engeland, waar mentaliteitsgeschiedenis en de geschiedenis van 'gewone mensen' ontwikkeld werden. Selma Leydesdorff en Joyce Outshoorn gingen in Engeland naar de History Workshops waar door het socialisme geïnspireerde wetenschappers zich met de emancipatie van arbeiders en vrouwen bezig hielden. "Als lerares kon ik dat net betalen. De staf sprak bij wijze van spreken nog geen Engels toen wij al naar Engelse congressen gingen. Kijk, toen ik begon met vrouwengeschiedenis wezen ze echt naar hun voorhoofd. Je was gewoon gek. Dat is nu wel anders." Ik: "Hoe vond je het om iets te doen waarmee je voor gek werd versleten?" Selma Leydesdorff: "Dolle Mina was ook gek. Hoe hard ik me ook tegen de staf heb afgezet, ik heb toch de kans gehad om dingen te doen die ik interessant vond. Daar heb ik wel voor moeten vechten, en ik kreeg nooit een tien. Ik was wel een buitenbeentje, maar dat was ik als jood sowieso. Ik kon me

Selma Leydesdorff

enorm gaan aanpassen en een net burgerlijk meisjes worden. Hoewel, dat heeft er nooit echt ingezet."

Niet alleen op het terrein van vrouwengeschiedenis, maar ook op het gebied van *oral history* is ze een pionier. "Zoals ik was opgeleid was geschiedenis toch een steriel vak. Ik heb altijd gezegd dat de verhalen over de geschiedenis op straat liggen. Nu heb ik het veel gemakkelijker in het historisch klimaat dan toen ik voor het eerst met die wonderlijke ideeën kwam."

Inmiddels heeft ze een respectabele positie verworven binnen de universiteit. Dat heeft haar kritische instelling niet veranderd. Ze zegt ook: "Dat is

het enige dat me niet echt goed afgaat: conformeren. Ik wil mijn mening houden. Dat is bijna neurotisch." Wat vindt ze ingewikkeld aan de academie? "Ik vind het storend dat de academische wereld de deur niet openzet voor andere culturen. De wereld is meer dan Nederland alleen. Ik vind dat Nederlandse historici voor een niet onbelangrijk deel provinciaal zijn. Het benauwende van de academie vind ik de stugheid en het provincialisme. Ik geloof niet in die deftigheid. Het gaat erom dat je je uit deftigheid niet afsluit voor impulsen die uit het veld komen, die van jongere mensen komen. Die kunnen verfrissen. Dat maakt het leven leuker."

Om binnen die academische wereld haar plek te behouden moet ze als directeur van het Belle van Zuylen Instituut en als voorzitter van de Onderzoekschool Vrouwenstudies geregeld de strijd aanbinden tegen herstructureringen, bezuinigingen en andere bedreigingen. "Ik kan het gevecht alleen aan als het ergens over gaat. Zoiets als de verdediging van vrouwenstudies is in mijn ogen niet inhoudelijk genoeg. Maar ik maak me er wel sterk voor dat er meerdere visies op wetenschap mogelijk zijn, meerdere visies op luisteren, meerdere visies op vrouwen." Dit heeft onmiskenbaar met haarzelf te maken. "Ik ben ongelofelijk gespist op tolerantie. Dat zorgt voor een grote motivatie en engagement. Ik vind dat al die andere geluiden aan bod moeten komen."

Diversiteitsdenken

Als ik haar vraag of er een mooie toekomst voor vrouwengeschiedenis is weggelegd, antwoordt ze: "Ik denk dat het wel moet. We moeten gewoon doorgaan. Laten blijven zien dat er ook andere geschiedenissen mogelijk zijn. Er lopen heel veel nieuwe impulsen via vrouwengeschiedenis. Ik vind ook dat historici in allerlei posities toch iets doen met het onderwerp vrouwengeschiedenis. Ik ben daar optimistisch over."

Ieder zichzelf respecterend historicus kan niet meer om vrouwengeschiedenis heen, maar ook vrouwenstudies heeft nu een andere positie dan twintig jaar geleden. Selma Leydesdorff: "Ik denk dat het er ook mee te maken heeft dat het feminisme, vrouwenstudies, zich is gaan bezinnen op zal ik maar zeggen het hoge vegetarismegehalte, het imago. Het

feminisme is nu veel meer glamorous. Als ik die studenten nu zie, die doen hartstikke goede dingen. Vraagstellingen zijn verlegd naar gender en disciplineren van sekse. Dat vind ik allemaal fantastisch. Qua studenten zit het goed. Maar ook met de aio's en de postdocs gaat het hier naar verhouding relatief goed. Voor de generatie die nu met het vak verder wil is de onderzoekerschool erg belangrijk." Ze onderschrijft dat de generaties die na haar met vrouwenstudies verder wilden het moeilijk hebben en hebben gehad, vanwege de slechte arbeidsmarktperspectieven die de universiteit bood. "Dat heeft niets met vrouwengeschiedenis te maken, dat is een breder probleem."

Hoe de toekomst van het Belle van Zuylen Instituut eruit ziet is onduidelijk. "We worden nu weer getransformeerd. Misschien wordt het een instituut of een centrum of een programma. In ieder geval hoop ik dat de universiteiten iets in tact laten van de bestaande infrastructuur in deze kommer-enkwel-tijd."

Het diversiteitsdenken spreekt haar het meeste aan. "Vaak is diversiteitsdenken een soort kreet om niet werkelijk te hoeven luisteren naar een andere manier van denken. Ik zou daar heel graag iets aan willen doen. De toekomst voor vrouwengeschiedenis en vrouwenstudies is diversiteitsdenken maar dan niet op een gemakzuchtige manier." Dat betekent dat we ons moeten openstellen voor andere waarden en normen. "Ik vind vrouwenstudies ongelofelijk westers, christelijk. We moeten echt luisteren, niet moralistisch zijn. En niet alleen aan Europa en de Verenigde Staten denken."

Verhalen

In haar werk hecht ze eraan om zich open te stellen voor andere manieren van denken. "Ik wist dat de formele geschiedschrijving niet klopte. Ik was me ervan bewust dat vrouwen er niet in voorkwamen. Ik heb natuurlijk de verhalen van vrouwen over de oorlog gehoord, van vrouwen die in kampen hebben gezeten. En ik wist dus dat die verhalen over het kamp niet klopten. Dat er een specifieke vrouwelijke ervaring was van overleven in kampen. Ik ben heel vroeg bezig gegaan met joodse geschiedenis en ik ben op een andere rol van vrouwen gestuit. Het was onontkoombaar dat ik me met joodse geschiedenis bezig zou gaan houden. Ik kwam uit een stad waar nog maar dertienhonderd joodse kinderen woonden. Maar het is me heel erg verweten vanuit vrouwengeschiedenis. Ik zei: ik schrijf ook geschiedenis over vrouwen. Ik heb vrouwen altijd zo goed mogelijk proberen te integreren."

Na haar proefschrift over het Joodse proletariaat in de perio-

Oranienburger Strasse in Berlijn, het hart van de oude Joodse wijk. Middelpunt is de gedecimeerde synagoge met zijn onlangs met bladgoud bedekte uivormige koepels.

de 1900-1940, volgde een groot project over de Zeeuwse watersnoodramp. Ook hier gaat het over trauma's. "Die aandacht voor trauma's heeft te maken met mijn afkomst; ik ben opgegroeid in een getraumatiseerde wereld. Maar ook identiteitsvorming interesseert me. Hoe geven mensen vorm aan hun leven? Er is een verband tussen de belevingswereld van de joodse vrouwen van mijn en de vorige generatie en de vrouwen achter de sluiers van mijn islamproject. Die vrouwen verkennen hun grenzen en proberen ze naar hun hand te zetten."

Als ik haar bel om een afspraak te maken voor dit interview, vraag ik Selma Leydesdorff naar een plek die haar inspireert. Onmiddellijk zegt ze "de straat". Later komt ze erop terug. "De straat als plek klopt niet. De straat is de uitkomst van mijn interesse in verhalen, want verhalen fascineren me. Ik heb natuurlijk verhalen over de oorlog gehoord, maar ik wil het je niet aandoen om je mee te nemen naar de oorlog." In zekere zin gebeurt het toch, is het onvermijdelijk. Ze neemt mij in gedachten mee naar een straat waar we allebei gelopen hebben. De Oranienburger Strasse in Berlijn, het hart van de oude joodse wijk. Middelpunt is de gedecimeerde synagoge met zijn onlangs met bladgoud bedekte uivormige koepels. Berlijn zal zien dat de joodse gemeenschap aanwezig is. Slechts een fractie van het oorspronkelijke gebouw staat nog overeind. Hier worden de verhalen over de wijk verteld: wat er was, wat er nog is, wat verloren ging. Het gedeelte van de synagoge dat vernietigd werd, is een grote open plek gebleven. Op die manier vertelt de tentoongestelde leegte het meest indringende verhaal. Wie over de Oranienburger Strasse loopt, ziet dat dit gebouw streng bewaakt moet worden.

Ook Selma Leydesdorff moet de strijd aanbinden om haar plek in de universitaire wereld te bewaken. Als ze het gevecht aangaat, moet ze aandacht afdwingen voor haar visie, maar als ze naar verhalen luistert, moet ze zich juist openstellen voor anderen, voor andere verha-

len. Dat doet ze graag, zegt ze, want "ik denk dat de echte Selma de Selma is die luistert."

Margit van der Steen is directeur van AETAS. Bureau voor leeftijdsvraagstukken, gender en diversiteit. Eerder was zij directeur van het Nederlandse Genootschap Vrouwenstudies.

Reacties op dit interview zijn welkom: margit.vandersteen@worldonline.nl

* Dit interview werd gehouden toen Selma Leydesdorff nog directeur van het Belle van Zuylen Instituut was

"My ambition... is checkt"

Katherine Philips, de eerste Engelse schrijfster op het publieke toneel

Margu rite Corporaal

In een tijd dat het voor vrouwen ongepast werd geacht hun stem te laten horen en schrijfsters werden beschouwd als lichtekooien, was Katherine Philips (1632-1664) een van de weinige dames die de pen ter hand nam. Momenteel geniet ze vooral nog bekendheid vanwege haar gedichten over vrouwelijke vriendschap, maar in haar eigen tijd verwierf ze vooral roem als toneelschrijfster. Haar vertaling uit het Frans van Pierre Corneilles *Pomp e* werd op 10 februari 1663 opgevoerd in het Smock Alley theater in Dublin en was daarmee het eerste stuk van een Engelse vrouw dat op het publieke toneel verscheen.

Pomp e is gebaseerd op historische feiten rondom de moord door de Egyptische koning Ptolomeus op de heldhaftige strijder en oud-consul van Rome, Pompeius. Ptolomeus, een zwakke vorst die de speelbal is van zijn immorele raadslieden, laat zich overhalen Pompeius te doden en zijn hoofd aan Caesar te presenteren. Zo wil hij bij deze nieuwe machthebber van Rome in een goed blaadje komen en een mogelijk verlies van zijn eigen troon vermijden. Cleopatra, Ptolomeus' zuster die door hem van haar aandeel in het koningsschap beroofd is, probeert hem tevergeefs duidelijk te maken dat het geen pas geeft om Pompeius te verraden. Deze heeft zich eerder namelijk verdienstelijk voor hun familie gemaakt. Haar broer laat zich echter niet tegenhouden. Doordat er sprake is van liefde tussen Cleopatra en Caesar weet zij hem, nadat hij in woede is ontstoken door Ptolomeus' moord op Pompeius, ervan te weerhouden haar broer om te brengen. Die sterft vervolgens alsnog op het slagveld. Het stuk eindigt met Caesars kroning van Cleopatra tot koningin van Egypte. Eindelijk neemt ze plaats op de troon die haar door haar vader in zijn testament deels was toegekend.

Reputatie

Tot dusver hebben de meeste onderzoekers Philips' vertaling beschouwd in de context van de politieke verhoudingen aan het Engelse hof rond 1663. Zij brengen Philips' keuze om Corneilles stuk te vertalen in verband met haar royalistische

Sir Charles Cotterell door William Dobson.
Bron: Philip Webster Souers, *The matchless Orinda*.
Cambridge, 1931.

sympathieën. Het is echter ook mogelijk dat Philips *Pomp e* vertaalde vanwege de positieve representatie van de verbaal assertieve en politiek ambitieuze vrouw die er in optreedt. Philips versterkte namelijk het positieve beeld van de Egyptische koningin Cleopatra door haar woordkeuze in haar vertaling.

In eerste instantie scheen Philips niet van plan het hele stuk te vertalen. Rond december 1660 was ze begonnen met een scène uit de derde acte van het stuk, waarschijnlijk om de gunst van de toenmalige koning Charles II en zijn familie te vragen. Eerder, tijdens de Engelse burgeroorlog (1642-1651), had Philips' echtgenoot de kant van de antiroyalisten gekozen, waardoor hij bij het herstel van de koninklijke macht in

1660 zijn hoge politieke positie was kwijtgeraakt. Philips wist dat de koning en zijn hofhouding gesteld waren op het Franse toneel. Door een scène uit een Frans toneelstuk te vertalen waarin het idee van gratie centraal stond, hoopte ze dat haar echtgenoot in ere hersteld zou worden als ze de tekst aan iemand van het koninklijk huis zou aanbieden.

In de adellijke kringen waarin Philips verkeerde, was het in die tijd gebruikelijk dat vertalingen, poëzie of andere teksten in manuscript circuleerden en zo door velen gelezen werden. Als onderdeel van deze zogenaamde coterie-literatuur kwam Philips' vertaling van de scène uit *Pomp e* in handen van de Earl van Orrery, een in Dublin zeer invloedrijke figuur die zelf ook toneelstukken vervaardigde. Orrery was zo onder de indruk van Philips' vertaling, dat hij er bij haar op aandrong om de rest van de acte te vertalen, en ten slotte het hele stuk.

Philips had haar vertaling binnen enkele weken voltooid en zond de tekst naar Orrery. Toen de schrijfster bemerkte dat haar bewerking in steeds grotere kringen rond ging, was ze echter ontzet. In een brief van 3 december 1662 schreef ze aan haar vriend Charles Cotterell: "There are, tho' much against my Will, more Copies of it abroad that I would have imagin'd; but the Dutchess of Ormond would not be refus'd one, and she and Philaster have permitted several Persons to take Copies from theirs." Aangezien publieke vrouwelijke zelfexpressie destijds vaak in verband werd gebracht met losbandigheid, is het mogelijk dat ze vreemde dat haar reputatie op het spel kwam te staan als haar werk in te brede kring bekend werd. Philips' vertaling zou spoedig een nog grotere bekendheid genieten. Orrery had er zijn zinnen op gezet om haar *Pompey* op het toneel te krijgen in Dublin. Hij nam zelf de regie in handen en zorgde voor de financiële sponsoring om de toneel-uitvoering in het Smock Alley theater te realiseren. Een week voor de beoogde première op 10 februari 1663 voelde Philips zich blijkbaar niet gerust over de opvoering. Ze schreef aan Cotterell dat het voor het publiek een "penance of seeing it play'd", een martelgang om te zien zou zijn, omdat in haar ogen haar vertaling beneden de maat was. De eerste uitvoering van *Pompey* was echter een groot succes en de tekst verscheen dan ook kort daarna in druk.

Problematisch schrijfsterschap

Dat Philips zich onzeker toonde over het feit dat haar tekst in brede kring gelezen en ten tonele gevoerd werd, is niet verwonderlijk. Het was tot die tijd ongebruikelijk dat toneelteksten door vrouwen in het publieke theater werden opgevoerd. Vrouwen zoals Elizabeth Cary, Lady Mary Wroth en Margaret Cavendish hadden zich in de jaren ervoor wel met het schrijven van toneelstukken beziggehouden, maar hadden vooral *closet dramas* gemaakt. Die stukken waren niet bedoeld om op het toneel gebracht te worden, maar om in stilte of in kleine groepjes gelezen te worden. Gezien het feit dat het maatschappelijk geestesgoed in het Engeland van de zeventiende eeuw beheerst werd door de gedachte dat "it suits not with her honour for a woman to be prolocutor", zoals Richard Brathwaite het verwoordde in *The English Gentlewoman* (1631), was het ondenkbaar dat een vrouw zich zou wagen aan het schrijven van

Katherine Philips door Isaac Becket.
Bron: Philip Webster Souers,
The matchless Orinda. Cambridge, 1931.

een toneelstuk voor het publieke theater. Immers, dan zou haar stem in de publieke arena van het theater te horen zijn en zou dat haar het imago kunnen bezorgen van de zedeloze publieke vrouw. Er was, door de invoering van actrices op het Engelse toneel ter vervanging van de jongens die tot dan toe vrouwenrollen vertolkt hadden, wel sprake van een toenemende tolerantie tegenover de sprekende vrouw in het theater. Aan de andere kant werden deze actrices beschouwd als bandeloze vrouwen en lag de uiting van de vrouwelijke stem in het theater nog erg gevoelig. Omdat publicatie van teksten door vrouwen ook nog steeds in verband werd gebracht met seksuele zedeloosheid, is het begrijpelijk dat Philips haar zorg uitte over de publieke vormen waarin haar vertaling

beschikbaar was.

Bij het verschijnen van haar tekst in druk maakte Philips echter gebruik van handige strategieën om haar voor een vrouw ongebruikelijke en ongepaste zelfexpressie te verdoezelen. Ze liet haar vertaling voorafgaan door een opdracht aan de gravin van Cork, waarin ze deze vroeg om haar en haar tekst te beschermen tegen kritiek van buitenaf, "to protect the person you expose". Door de relatie tussen zichzelf en haar literaire beschermvrouwe te representeren als die van een moeder en dochter, en te suggereren dat haar tekst speciaal geschreven was voor een vrouwelijke lezer – namelijk de gravin – creëerde Philips de illusie dat haar tekst circuleerde in een huiselijke sfeer tussen een moeder- en dochterfiguur; ze deed zo geen inbreuk op de openbare mannenwereld van het theater en de literaire roem. Terwijl Philips in haar opdracht de rol van de moeder toekent aan de gravin van Cork, identificeert ze ook zichzelf met de moederfiguur, namelijk in haar rol als toneelschrijfster. In het lied dat na de eerste acte gepre-

senteerd werd, heeft Philips het over de taak van toneelauteurs om hun vorsten afleiding te bezorgen, zodat deze hun zorgen even kunnen vergeten en troost krijgen voor eventueel verdriet: "Since the business of Kings is angry and rough, Their intervals ought to be soft To our Monarch we owe, whatsoever we enjoy..... To contribute to his repose." Door toneelschrijvers deze verzorgende, moederlijke rol toe te bedelen, suggereerde Philips dat zij, de vertaalster van het toneelstuk, als een soort moederfiguur de lasten en angsten van haar koning diende te verlichten. Door zichzelf als toneelschrijfster zo met het moederschap te associëren, kon Philips tevens haar ongepaste zelfexpressie rechtvaardigen. Aangezien de moederrol als passend voor vrouwen werd gezien, kon Philips haar 'onvrouwelijke' schrijfsterschap door de

Katherine Philips door een onbekende schilder.
Bron: Philip Webster Souers,
The matchless Orinda. Cambridge, 1931.

uitbeelding van zichzelf als een moederfiguur verbloemen. Haar keuze voor het schrijfsterschap leek legitiem, omdat ze daarmee tevens het door de maatschappij opgelegde ideaal van de moeder kon vervullen.

Een assertieve prinses

In het toneelstuk wordt Cleopatra afgebeeld als een vrouw die welsprekend, welbespraakt en verbaal assertief is. Ze aarzelt niet om openlijk haar kritiek op Ptolomeus' beleid te uiten en laat zich niet onderbreken door de raadsman Photin, die ze gebiedt te wachten totdat het haar belieft met hem te spreken: "Tis the King, Photin, I discourse with now; Stay then till I descend to talk to you". Bovendien wordt ze door de andere karakters in het stuk beschreven als een vrouw met een grote overredingskracht en spitsvondige tong, een "busy Wit".

Ondanks haar sterke aanwezigheid voldoet Cleopatra niet aan het in die tijd stereotiepe beeld van de welbespraakte, onkuisse vrouw. Ze hecht grote waarde aan haar eerbaarheid die ze nooit zal opofferen voor de passie die ze voelt voor Caesar: "The Love I cherish no dishonour knows... honour still the Victory will have." Ze verbindt haar verbale assertiviteit met het begrip "Virtue", dat niet alleen voor morele goedheid, maar ook voor kuisheid kan staan. Philips benadrukt bovendien Cleopatra's zedigheid meer dan Corneille door Cleopatra een passievolle rol toe te wijzen in de verovering van Caesars affecties. Corneilles zin "César en fut épris... j'eus la gloire" (Caesar raakte in de ban van mij, ik had de overwinning op hem) wekt de suggestie dat Cleopatra bewust Caesar probeerde te versieren. Philips' daarentegen impliceert met de vertaling van de zin, "Caesar receiv'd, or else pretended love And by his Actions would his Passion prove" (Caesar ontving mijn liefdesuitingen, en liet door zijn daden zijn passie voor mij zien), dat Caesar de meest actieve rol vervulde in het tot stand komen van de affaire. Door Cleopatra zo te dissociëren van de rol van de verleidster, versterkt Philips de representatie van Cleopatra als zedig en eerbaar in het stuk.

Deze voorstelling van Cleopatra als kuis en eerbaar, doch welsprekend en welsprekend, was vrij uniek aangezien de Cleopatra-figuur over het algemeen als een verleidende wellusteling werd voorgesteld in literatuur uit de zestiende en zeventiende eeuw. Shakespeares Cleopatra in het stuk *Antony and Cleopatra* (1607) bijvoorbeeld is een vrouw die haar rappe tong gebruikt om Antony in te palmen en te manipuleren; ze gedraagt zich als een "strumpet", een hoer, door met verscheidene getrouwde mannen het bed te delen. Dat Philips juist een stuk over Cleopatra vertaald heeft waarin het in die tijd conventionele idee dat spraakzame vrouwen onzedig zijn wordt ontmanteld, is relevant. Aangezien zij zelf, als vertaalster van werk voor het publieke theater, bloot stond aan mogelijke beschuldigingen van losbandigheid, zou men kunnen stellen dat Philips zich aangetrokken voelde tot dit stuk, omdat de positieve representatie van de vrouwelijke stem erin het haar mogelijk zou maken om impliciet haar eigen zelfexpressie, en de vrouwelijke zelfexpressie in het algemeen te legitimeren.

In *Pompey* beweert Cleopatra dat haar ambitie "confined... checkt" is, dat wil zeggen, beperkt en binnen de perken.

Hoewel Cleopatra zich bescheiden opstelt wat betreft het verkrijgen van politieke invloed en macht, verkrijgt ze aan het einde van de plot wel de troon over Egypte, en wordt sterk benadrukt dat ze recht heeft op politieke inspraak. Niet alleen heeft haar vader haar het erfrecht op de troon toebedeeld, maar ook wordt Cleopatra's politieke betrokkenheid verbonden met het vrouwelijke ideaal van seksuele puurheid. Cleopatra zegt dat haar verlangen naar politieke inspraak een passie is die ze zonder schaamte kan toegeven: "And 'tis this noble passion sure, or none, A Princess may without a blemish own." Het woord "blemish" werd vaak gebruikt in relatie tot de seksuele eer van vrouwen, zodat Cleopatra haar politieke ambities met seksuele eerbaarheid verbindt, en daarmee haar vrouwelijkheid in de mannelijke rol van politicus benadrukt. Daarbij komt dat de representatie van Cleopatra's politieke macht in termen van vrouwelijke zedigheid vrouwelijke politieke ambitie lijkt te rechtvaardigen.

Men kan spreken van een sterk verband tussen Cleopatra en Philips als schrijfster. Net als de Egyptische prinses koesterde Philips ook ambities die de positie van vrouwen te boven gingen en wilde zij haar gedachten en gevoelens in bredere kring kenbaar maken. Door te kiezen voor een stuk waarin het vrouwelijke personage zowel zedig als assertief is, en door het conventionele idee van de sprekende, losbandige vrouw verder te ondermijnen in haar vertaling, stelde Philips haar eigen zelfexpressie veilig van mogelijke veroordelingen. Bovendien pleitte ze zo voor een grotere vrijheid van meningsuiting voor vrouwen in het algemeen.

Marguërite Corporaal werkt aan een proefschrift over tragedieschrijfsters in het Engeland van de zestiende en zeventiende eeuw. Begin 2003 hoopt zij te promoveren aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Literatuur

- Richard Brathwaite, *The English gentlewoman. The English gentleman and The English gentlewoman*. London, 1641.
- Pierre Corneille, 'Pompée', in: *Théâtre Complet*. Paris, 1682.
- Nancy Cotton, *Women Playwrights in England c. 1363-1750*. London, 1980.
- Alison Findlay, 'Licensed to Thrill: Early Restoration Drama', in: A. Findlay, S. Hodgson-Wright en G. Williams (red.), *Women and Dramatic Production 1550-1700*. Harlow, 2000.
- Elizabeth Howe, *The First English Actresses: Women and Drama, 1660-1700*. Cambridge, 1992.
- Mambretti, Catherine Colne, 'Orinda on the Restoration Stage', in: *Comparative Literature* 37 (1985), pp. 233-51.
- Katherine Philips, *Pompey, a Tragedy*. London, 1664.
- Katherine Philips, *Letters from Orinda to Poliarchus*. London, 1705.
- William Shakespeare, 'Antony and Cleopatra', in: *The Complete Works of William Shakespeare*. London, 1990.

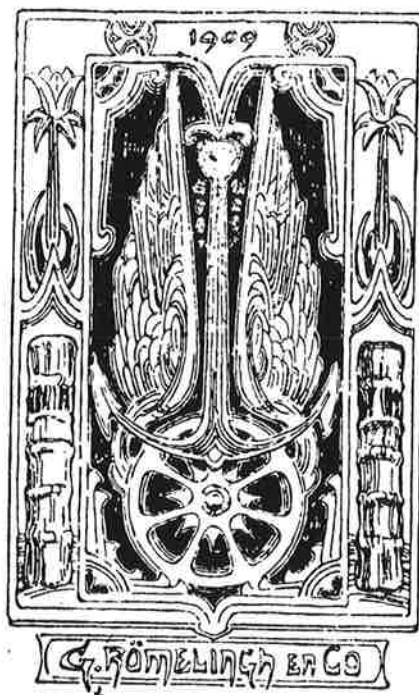
Römelingh en co

De eerste vrouwenuitgeverij

Inge de Wilde

Het is geen toeval dat juist de Groningse universiteit in de persoon van Aletta Jacobs in 1871 de eerste vrouwelijke student in Nederland verwelkomde. En evenmin is het verwonderlijk dat in Groningen in 1897 een door een vrouw geleide uitgeverij werd opgericht, die deel uitmaakte van een netwerk van vrouwenorganisaties. Groningen werd rond de eeuwwisseling gekenmerkt door een progressief liberaal klimaat, wat onder meer tot uiting kwam in een positieve houding tegenover vrouwenemancipatie. De Groningse Vrouwenbond behoorde tot de eerste feministische verenigingen in ons land en de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht had al vroeg een Groningse afdeling. Myriam Everard en Maria Grever schreven al eerder over de vrouwenuitgeverij van Geertruida Römelingh. Inge de Wilde verdiepte zich in de achtergronden van Geertruida Römelingh en vroeg zich af hoe haar carrière precies is verlopen en welke plaats zij innam in de Nederlandse vrouwenbeweging.

Geertruida Römelingh (1850-1944) had haar uitgeversaspiraties niet van een vreemde. Haar grootvader Joannes Römelingh (1781-1857) begon in 1806 een boekhandel in de Groningse binnenstad, die zozeer floreerde dat hij zich vanaf 1827 op de Grootte Markt kon vestigen. Daarnaast was hij, zoals veel vooraanstaande boekhandelaren in de negentiende eeuw, actief als uitgever. Alleen al in 1846 had hij 120 titels in de aanbieding, vooral proefschriften, maar ook theologische werken en kinderboeken. Twee zonen van Römelingh traden in het voetspoor van hun vader, van wie de oudste, Joannes (1820-1892) zich vestigde in de Heerestraat. Hij trouwde met Aukje Kranenburg (1823-1901) en werd vader van Geertruida, die na zijn dood in 1892 samen met Aukje de leiding van de boekwinkel op zich nam. Heel uitzonderlijk was dit niet; het kwam vaker voor dat weduwen, soms samen met een of meer kinderen, het bedrijf van hun echtgenoot voortzetten. Bijzonder was wel dat drie

Beeldmerk van G. Römelingh en Co. Ontwerp van Cornelia van der Hart (1851-1940). Bron: Collectie Inge de Wilde.

jaar later (de weduwe werd oud en Geertruida ontwikkelde andere plannen), een vrouw die niet tot de familie behoorde, de 47-jarige Imke Toens (1853-1929), de bedrijfsleiding ging voeren. Na vijf jaar maakte zij plaats voor opnieuw een vrouw, Helena Mintje Veen (1876-1940), slechts 24 jaar oud. Met haar deed de familie een goede keuze, want bijna haar hele werkzame leven, tot 1924, bleef Helena Veen in de winkel in de Heerestraat en lange tijd was zij een van de weinige vrouwen die zelfstandig een boekhandel dreven.

Geniaal oog

Het progressieve Groningen van rond 1900 kende veel vrouwen die een voortrekkersrol in de vrouwenbeweging vervulden. Onder hen bevond zich Annette Versluys-Poelman, die vanaf 1894 meewerkte in de uitgeverij van haar echtgenoot, Willem Versluys. Geertruida kende haar en haar werk ongetwijfeld en bovendien was ze van huis uit vertrouwd met het uitgeversvak. Dit heeft haar in

1897 waarschijnlijk doen besluiten afscheid te nemen van de boekhandel en in het voetspoor van haar grootvader en vader ook zelf uitgever te worden. Wellicht werd zij gestimuleerd door een bericht in het tijdschrift *Belang en Recht* in juli van datzelfde jaar waarin werd gesteld dat Nederland behoefte had aan vrouwelijke uitgevers, beoordelaars en recensenten, omdat mannen vaak "een geniaal oog" en "een artistiek, fijn ontwikkeld gevoel voor het schoone" missen om de letterkundige voortbrengselen van vrouwen op waarde te schatten. Bovendien werd in 1897 in de Groningse vereniging De Vrouwenbond, waar Geertruida bestuurslid van was, het idee geboren voor een Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid, die het jaar daarop plaats vond in Den Haag. De eerste uitgave van Geertruida Römelingh betrof de rede uit 1897 van de vice-presidente van de voorbereidingscommissie, Marie Jungius, waarin deze de tentoonstellingsplannen ontvouwde. Geertruida raakte zeer betrokken bij de organisatie van de Haagse expositie en richtte er een boekhandel in, die onder de dagelijkse leiding stond van de uit Winschoten afkomstige Sophie Tresling (1873-1942) en waar onder meer een door Geertruida zelf samengestelde en uitgegeven *Catalogus* te koop was van boeken die vanaf 1850 door Nederlandse vrouwen waren geschreven. Vooral de 'verklarende lijst van pseudoniemen' die ook in de *Catalogus* was opgenomen is voor historici en literatuurwetenschappers nog steeds van groot nut.

In de daarop volgende decennia ontwikkelde Geertruida Römelingh zich als uitgeefster bij uitstek van de vrouwenbeweging, waar ze langzamerhand een netwerk van contacten opbouwde. In de Vrouwenbond ontmoette ze Anna S. Polak (1874-1943), Gronings hoogleraarsdochter en later directrice van het Bureau voor Vrouwenarbeid, dat als resultante van de Nationale Tentoonstelling werd opgericht. Van haar verscheen in 1902 bij Römelingh het boek *Vrouwenwerk in Nederland*. Werk voor vrouwen, dat ging, zoals uit de samenstelling van haar fonds bleek, Geertruida het meest aan het hart en dat verklaart ook haar intense bemoeienis met de Nationale Tentoonstelling. Geertruida had daar kennis gemaakt met Johanna Naber (1859-1941), een cruciale ontmoeting want Naber zou haar meest succesvolle auteur worden. En goede verkoopcijfers kon zij wel gebruiken, want niet alles wat zij ondernam was geslaagd. Het tijdschrift *Lente*, een tamelijk braaf blad zonder veel feministische bedoelingen, nam zij in 1903 over van H.J.W. Becht met de intentie het noodlijdende periodiek nieuw leven in te blazen. Op zich al een hachelijke onderneming, maar bovendien wilde Geertruida *Lente* continueren op coöperatieve grondslag. Zij was daartoe ongetwijfeld geïnspireerd door Margaretha Meyboom, die als redactrice aan het blad verbonden was. Meyboom had in 1901 de Coöperatieve Vereeniging 'De Wekker' opgericht. De winst zou worden verdeeld tussen redactie, medewerkers en administratie. Een nobel streven, maar er rezen al gauw problemen tussen medewerkers en uitgeefster en eind 1904 verscheen het laatste nummer. Misschien was de zakelijke kant van de uitgeverij in het algemeen niet Geertruida Römelinghs sterkste punt en was dat de reden dat zij vanaf 1909 haar bedrijf voortzette samen met Catharina I. ('Cato') Lubach (1852-1942). Deze dochter van

Boekhandel.

De nieuwste en meest gezochte werken van
Nederlandsche Vrouwelijke Auteurs,
zijn voorhanden in de

Afdeeling: „BOEKHANDEL”

van de **Nationale Tentoonstelling van
Vrouwenarbeid.**

CONGRESZAAL,

bij het binnenkomen „links”.

Men vrage den **CATALOGUS!!**

Advertentie van de Boekhandel van Geertruida Römelingh op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in het tijdschrift Vrouwenarbeid (1898).

Bron: Collectie Inge de Wilde.

de bekende arts en hygiënist Douwe Lubach (1815-1902) was ongetwijfeld de juiste compagnon voor Geertruida, want zij was energiek, breed georiënteerd en had verstand van boekhouden. Ze assisteerde bij de inrichting, wijdde zich aan catalogiseren en was penningmeesteres van de tentoonstellingscommissie. De vrouwenzaak droeg ze een warm hart toe en net als Geertruida was ze lid van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht en de Groningse Vrouwenbond. Bij de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid had ze bovendien als hoofdopzichtster gewerkt.

In een prospectus maakten beide dames bekend dat ze zich als de vennootschap 'firma Römelingh en Co' zouden toeleggen op uitgaven op het terrein van "vrouwenarbeid in den ruimsten zin, van vakopleiding, kinderopvoeding en het daarmee samenhangend vereenigingsleven". Aan de uiterlijke verzorging van al het drukwerk dat de uitgeverij verliet werd veel aandacht besteed. Cornelia van der Hart (1851-1940), bekend ontwerpster van boekbanden van bijvoorbeeld het werk van Top Naeff, werd aangetrokken om het vignet van de firma en het briefpapier te ontwerpen en zij verzorgde tevens veel illustraties en bandontwerpen. Johanna Naber was bereid adviezen te geven over aangeboden manuscripten en zij behoorde ook tot de 'belangstellenden' die genegen waren geld in de firma te investeren. Zij had aandelen in de vennootschap en haar boek *Wegbereidsters* (1909), met portretten van pioniers in de vrouwenbeweging, verscheen bij de dames. Sterker nog, Naber verkocht de rechten van dit boek aan de uitgeverij, het was snel uitverkocht en dat betekende een extra financiële steun. En er verscheen veel meer van Johanna Naber, zoals een herdenkingsboek 'Na tien jaren' (1908) van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid en een *In memoriam Florence Nightingale 1820-1910* (1910).

Het valt niet meer na te gaan welke boeken wel of geen kassuccessen waren, omdat de boekhouding van de uitgeverij niet bewaard is gebleven. Maar dat Römelingh en Co jaarlijks een 'Kinder-week-kalender' uitgaf, samengesteld door Agatha Snellen (1862-1948), en een 'Scheurkalender voor het Vrijzinnig Godsdienstig Gezin', gebeurde zeker ook met het oog op de te verwachten revenuen. Daarnaast zagen veel kinderboeken bij de uitgeverij het licht, onder andere *Het petekind* (1909) van de Duitse schrijfster Marthe Renate Fischer in de vertaling van vennoot Cato Lubach.

Geen gehoor

Na het debacle van het tijdschrift *Lente* probeerde Geertruida in 1912 opnieuw een serie-werk te starten. Geen tijdschrift ditmaal, maar een *Nederlandsche Vrouwen-Almanak*. Geertruida schreef zelf het voorwoord voor deze eerste editie waarin ze verwees naar vroegere almanakken voor de vrouw, maar natuurlijk niet naar de concurrerende almanak, het *Vrouwenjaarboekje voor Nederland*, dat al vanaf 1905 verscheen en sterk leek op haar eigen uitgave. Beide almanakken bevatten allerhande adressen die de moderne vrouw bij de hand moest hebben, zij het dat het *Vrouwenjaarboekje* veel plaats inruimde voor academische beroepen en studentenverenigingen, terwijl in Römelinghs uitgave (geheel in lijn met haar eigen interesses) het accent lag op 'inrichtingen tot opleiding voor handel' en 'industrie-, vak- en vrouwenarbeidsscholen'. Römelinghs boek bevatte ook citaten van ster-auteur Johanna Naber en van Helene Mercier (1839-1910), die in Nederland aan de wieg had gestaan van het maatschappelijk werk, maar overigens niet bij Geertruida haar werk uitgaf. Er stond tevens een artikel in over een Utrechtse lagere school met individueel onderwijs en een korte schooldag, opgericht door Agatha Snellen. Met hoeveel elan Römelingh en Co ook aan deze nieuwe onderneming was begonnen, de uitgave werd niet gecontinueerd en na 1912 verscheen de almanak niet meer.

Vijftien jaar na de Nationale Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid vond in 1913 opnieuw een groot evenement plaats, de Tentoonstelling "De Vrouw 1813-1913", ditmaal in Amsterdam. Het deed Geertruida Römelingh besluiten tot de uitgave *Van vrouwenleven 1813-1913. Ontwikkelingsgang van het leven en werken der vrouw in Nederland en de koloniën*, samengesteld door Anna van Hogendorp. Het liefst had Geertruida dit boek als officiële uitgave van de tentoonstelling gepubliceerd, maar toen ze na een gesprek met bestuurspresidente Mia Boissevain niets meer van Boissevain vernam, besloot ze het boek zelfstandig uit te geven. Deze keer slaagde Geertruida er echter niet in een centrale rol te vervullen, zoals zij bij de Tentoonstelling van 1898 had gedaan. Aan alle Subcommissies van de Tentoonstelling richtte ze het verzoek hun catalogus te mogen uitgeven, maar alleen bij de Subcommissie Koloniën vond ze gehoor, wat resulteerde in de *Catalogus van de afdeling koloniën Oost- en West-Indië*. Zonder strubbelingen verliep deze samenwerking niet. Tijdens de besprekingen met de Subcommissie bleek dat de ruzies bij het tijdschrift *Lente* Geertruida na bijna tien jaar nog steeds de naam bezorgden dat zij slecht met geld kon omgaan. De Subcommissie kreeg van advocaten aanvankelijk dan ook het advies geen contract met Römelingh te tekenen omdat ze te hoge kosten zou berekenen en er onvoldoende controle was op de inkomsten.

Aan de uitgeversactiviteiten van Römelingh en Co kwam een eind in 1914, Geertruida was toen bijna 65 jaar. Een van de laatste boeken, die bij de uitgeverij verschenen, was het proefschrift van Etine I. Smid (1885-1960), de eerste vrouwelijke doctor in de sterrenkunde in Nederland, die haar proefschrift verdedigde bij de Groningse J.C. Kapteyn (1851-1922). Toen Geertruida met pensioen ging, kon zij terugzien op een fonds van in totaal 36 titels, variërend van boeken en

pamfletten over en van de vrouwenbeweging, kalenders, prentenboeken tot een boek over een tuberculose-patiënte, alles uitgegeven tussen 1897 en 1914.

Haar hele leven had Geertruida in Groningen doorgebracht, maar kort na de Eerste Wereldoorlog verhuisde ze naar Blaricum. Naar de reden daarvoor kan men alleen raden. In ieder geval oefende het Gooi aan het begin van de eeuw grote aantrekkingskracht uit op wereldverbeteraars van divers pluimage: pacifisten, vegetariërs, theosofen, spiritisten en vele anderen. Cato Lubach, die niet naar Blaricum verhuisde, was sinds jaren voor de theosofie gewonnen en mogelijk voelde ook Geertruida zich aangetrokken tot een of andere geestelijke stroming. Uit een lezing die ze op 15 januari 1920 in Blaricum hield, bleek in ieder geval dat ze diepgelovig was, hoewel het eigenlijke onderwerp van haar lezing niet de godsdienst betrof, maar 'De vrouw in het boekvak'. Met veel omhaal van woorden betoogde ze dat de vrouw daarin een goede werkring kon vinden, samen met de man, "al is deze misschien in z'n wezen verschillend".

Geertruida Römelingh overleed op 15 maart 1944, 93 jaar oud, in de Willem Arntszhoeve in Den Dolder, waar ze een week voor haar dood was opgenomen. Cato Lubach was twee jaar daarvoor overleden, 90 jaar oud, in een rusthuis in Den Haag.

Smiles' gedachten

Op de opening van de tentoonstelling over de familie Römelingh op 24 april 2001 kreeg ik van Jan de Groot, oud-directeur van Wolters-Noordhoff, een uitgave van Geertruida Römelingh die hij eens bij een antiquaar had gevonden en die in geen bibliotheek in Nederland meer te vinden is. Het geschenk kwam te laat om in de 'Lijst van uitgaven van Geertruida Römelingh' in mijn boek op te nemen, maar is op tijd om in dit artikel te vermelden: Sophie Tresling (bewerking), *"Smiles' gedachten". Ken u zelve, Help U zelve, Plicht. Motto-Album* (Groningen. G. Römelingh z.j.). Het boekje bevat 188 pagina's met spreuken voor elke dag van het jaar. Voor 8 januari luidt de spreuk: "De sterke mensch en de waterval banen zich hun eigen weg". En dit gold zeker voor Geertruida Römelingh.

Inge de Wilde is romaniste en historica en is aan de Rijksuniversiteit Groningen verbonden als beleids-medewerkster voor culturele zaken. Zij schreef over geleerde Nederlandse vrouwen rond 1900 en verzorgde brieven-uitgaven van Jan Willem Albarda, Aletta H. Jacobs en Mina Kruseman. Op dit moment bereidt ze een boekje voor over de Haagse familie Broese van Groenou.

Literatuur

- Myriam Everard, 'De bibliotheek van Titia van der Tuuk als venster op de wereldvrouwenboekkerij', *Lust en Gratie* (winter 1991) 50-62.
- Maria Grever, *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in geschiedenis*. Hilversum, 1994.
- Inge de Wilde, *Nieuwe deelgenoten in de wetenschap. Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871-1919*. Assen, 1998.
- Inge de Wilde, *Römelingh. Boekhandelaren en uitgevers in Groningen (1806-1961)*. Groningen, 2001.

Om de erepositie van de vrouw

De ARP en de veranderingen in de positie van de vrouwen 1918-1940

Jan P. Stoop

De Antirevolutionaire Partij, een in 1879 gevormde orthodox-protestantse politieke partij, was tijdens het Interbellum – met ongeveer 13 procent van de stemmen – binnen het politieke krachtenveld de derde partij in grootte. Desondanks zaten in alle tien kabinetten in de periode 1918 tot 1940 antirevolutionaire ministers. Vijf van deze kabinetten stonden onder leiding van de antirevolutionaire voorman H. Colijn. De partij had daardoor in deze periode grote invloed op het te voeren beleid. In dit artikel geeft Jan P. Stoop een schets van het standpunt dat de partij in het Interbellum innam ten opzichte van ontwikkelingen die, onder andere door de invloed van de eerste feministische golf, zich in de samenleving voltrokken. Vooral gold dit het streven naar kiesrecht voor vrouwen en de kritiek die naar voren kwam op de huwelijkswetgeving.

De grondwetwijziging van 1917 maakte een eind aan twee belangrijke kwesties die jarenlang het politieke leven hadden beheerst. Allereerst opende deze herziening van de grondwet de mogelijkheid tot de financiële gelijkstelling tussen het openbaar en bijzonder onderwijs, waardoor er een einde zou komen aan de schoolstrijd. Vooral de confessionele politieke partijen hadden zich daarvoor al jaren ingezet. In de tweede plaats werd door deze grondwetwijziging de weg gebaad naar de invoering van het algemeen kiesrecht, wat door de niet-confessionelen werd nagestreefd. De oplossing van de kiesrecht kwestie en de beëindiging van de schoolstrijd waren dan ook een gevolg van een compromis tussen confessionelen en niet-confessionelen.

Vooral de antirevolutionairen waren aanvankelijk tegenstanders van algemeen kiesrecht. Een samenleving was in hun ogen geen optelsom van losse individuen, maar een levend organisme, waarvan het gezin de kern vormde. Deze visie had belangrijke consequenties voor de antirevolutionaire opvatting over het kiesrecht in het algemeen, en de maatschappelijke taak van de vrouw in het bijzonder. Die taak van de vrouw lag

Voor de rechten der Vrouw.

De vrouw is nog niet voldoende politiek ontwikkeld.

Bron: *De Houten Pomp*, A.R. Caricaturistisch Weekblad I (1922-1923) nr. 29, p. 245.

namelijk primair in het gezin en zeker niet op politiek terrein. De antirevolutionairen keerden zich tegen het – wat zij noemden – atomistisch-individualistisch kiesrecht dat in hun ogen niet in overeenstemming was met het organisch karakter van de samenleving. Zij bepleitten het huismankiesrecht of gezinshoofdenkiesrecht, een kiesrecht dat uitsluitend mocht worden uitgeoefend door hoofden van gezinnen of door degenen die daarmee konden worden gelijkgesteld, zoals een weduwe die na het overlijden van haar man belast was met de zorg voor het gezin.

Omdat bij de grondwetsherziening van 1917 de onderwijspacificatie werd gekoppeld aan de oplossing van de kiesrecht kwestie stemde de antirevolutionaire Tweede-Kamerfractie in haar

geheel, en de Eerste-Kamerfractie op één na voor de voorstellen tot grondwetwijziging, ondanks de grote bezwaren tegen het atomistisch-individualistisch kiesrecht. Voortaan zou het actief kiesrecht worden uitgeoefend door alle manne-

lijke Nederlanders van 25 jaar of ouder. Bovendien gaf het nieuwe artikel 80 van de grondwet de mogelijkheid dat de leden van de Tweede Kamer voortaan ook gekozen konden worden "door de vrouwelijke ingezetenen (...) indien en voor zoover de wet haar (...) kiesbevoegd verklaart". Als gevolg van de grondwetswijziging kregen vrouwen van 30 jaar en ouder wel meteen het passief kiesrecht. Daardoor kon na de verkiezingen van 1918 Suze Groeneweg (SDAP), als eerste vrouw, een plaats in de Kamer innemen.

Verdeeldheid

Het eerste kabinet-Ruijs de Beerenbrouck (1918-1922), dat steunde op een coalitie van RKSP, ARP en CHU, gaf in de Troonrede van 1918 te kennen niet van plan te zijn om met een voorstel tot invoering van het actief vrouwenkiesrecht te komen. Voor het vrijzinnig-democratische Kamerlid mr. H.P. Marchant was dit in september 1918 aanleiding om een voorstel in te dienen dat beoogde ook aan vrouwen het actief kiesrecht te verlenen.

Binnen de Antirevolutionaire Partij waren de meningen over dit initiatiefvoorstel verdeeld. Duidelijk kwam dit in januari 1919 naar voren in een partijbijeenkomst waarop het actief vrouwenkiesrecht een belangrijk punt van discussie was. De meerderheid van de aanwezigen schaarde zich achter de mening van het antirevolutionaire Tweede-Kamerlid mr. dr. E.J. Beumer dat er vanuit antirevolutionair standpunt gezien grote bezwaren bestonden tegen vrouwenkiesrecht. Deze bezwaren waren ontleend "zoowel aan de natuur der vrouw, als ook aan hare verhouding tot man en gezin, tot maatschappij en staat". Het Eerste-Kamerlid dr. H. Bavinck, hoogleraar aan de Vrije Universiteit, nam met zijn opvatting dat het "noch noodzakelijk, noch wenselijk" was dat de ARP zich tegen het vrouwenkiesrecht verzette, een minderheidsstandpunt in.

Die verdeeldheid kwam ook duidelijk naar voren bij de eindstemming over Marchants voorstel in de Tweede en Eerste Kamer. In de Tweede Kamer stemden op 9 mei 1919 van de dertien leden tellende fractie, twee antirevolutionairen (namelijk de Kamerleden C. Smeenk en V.H. Rutgers) voor en zeven tegen, terwijl er op die dag vier antirevolutionaire Kamerleden niet aanwezig waren. In de Eerste Kamer had de ARP destijds negen van de vijftig zetels. Drie antirevolutionairen (onder wie Bavinck) stemden op 10 juli 1919 voor, drie stemden tegen. Van de fractie waren drie leden afwezig: C. Lucasse, H. Colijn (wegens verblijf in het buitenland) en A. Kuyper (wegens ziekte).

Resolutie

Met de invoering van zowel het passief als actief kiesrecht kwam er binnen de ARP nog geen einde aan de discussies. De partij kwam namelijk voor een moeilijk dilemma te staan. Zouden de antirevolutionaire vrouwen bij de stembus massaal thuisblijven, dan was het gevaar aanwezig dat de niet-confessionele partijen – in de woorden van het antirevolutionaire dagblad *De Standaard* – "op geheel het politieke terrein beslag leggen". Om dit te voorkomen werden de antirevolutionaire vrouwen dan ook opgeroepen om aan de verkiezingen deel te nemen, ondanks de grote bezwaren die er in brede kringen van de partij leefden tegen de uitoefening van het

vrouwenkiesrecht.

Bij de verkiezingen moesten de antirevolutionaire vrouwen dus niet thuisblijven, maar hun stem gaan uitbrengen. Zij konden echter niet op een antirevolutionaire lijst kandidaat worden gesteld, als gevolg van een besluit in oktober 1921 van de Deputatenvergadering, het belangrijkste partijorgaan bestaande uit de afgevaardigden van de kiesverenigingen. In verband met het passief kiesrecht sprak deze vergadering uit, dat de kiesverenigingen geen vrouwen kandidaat mochten stellen "voor Staten en Raden (...) zolang de Anti-Revolutionaire Partij niet in haar wettige vergadering van een tegenovergesteld gevoelen blijk geeft". Gedurende het gehele Interbellum is deze resolutie voor de ARP beleidsbepalend geweest. Het zou tot 1963 duren voordat het eerste vrouwelijke antirevolutionaire Kamerlid, in de persoon van mr. Jacqueline Rutgers (een dochter van de bovengenoemde mr. V.H. Rutgers) werd geïnstalleerd.

Niet iedereen in de partij was met deze resolutie zo gelukkig. Vrouwen als A.C. Diepenhorst-de Gaay Fortman en Gesina van der Molen hebben, zij het vergeefs, nog pogingen ondernomen om het partijbesluit ongedaan te maken. A. Anema, hoogleraar aan de Vrije Universiteit en opvolger van Bavinck als Eerste-Kamerlid voor de ARP, vreesde in verband met dit besluit dat de partij "binnen tien jaar in een moeras van conservatisme terecht zou komen". Toch heeft Anema zich bij het partijbesluit neergelegd, blijkbaar omdat hij niet bereid was om tegen de stroom op te roeien.

De invloed van de resolutie van 1921 is niet alleen groot geweest op de kwestie van het passief vrouwenkiesrecht. Indirect speelde zij ook een rol bij het stemgedrag van de antirevolutionaire Kamerleden tijdens het debat over de herziening van de Gemeentewet onder het derde kabinet-Ruijs de Beerenbrouck (1929-1933). De Tweede Kamer nam toen een amendement aan van het liberale Kamerlid Johanna Westerman dat de mogelijkheid opende om vrouwen te benoemen tot burgemeester, gemeentesecretaris of ambtenaar van de Burgerlijke Stand. De antirevolutionairen stemden tegen dit amendement vanuit het motief dat vooral het burgermeesterschap voor een vrouw geen geschikte functie was, omdat de burgemeester als hoofd van de politie ook verantwoordelijk was voor het handhaven van de openbare orde. Een taak die in antirevolutionaire ogen alleen een man op goede wijze kon uitoefenen.

Op grond van het besluit uit 1921 meende het antirevolutionaire partijbestuur zelfs in 1939 nog aan antirevolutionaire leden van de Provinciale Staten en gemeenteraden het advies te moeten geven om bij de verkiezing van gedeputeerden of wethouders zich van stemming te onthouden als andere partijen voor deze functies vrouwen naar voren schoven. Volgens het partijbestuur verzette "het antirevolutionair beginsel zich tegen het uitbrengen van de stem op een vrouwelijke kandidaat".

Huwelijk en gezin

De visie van de antirevolutionairen op het vrouwenkiesrecht en op de positie van vrouwen in de samenleving in het algemeen hing dus nauw samen met hun maatschappijbeschouwing waarbij huwelijk en gezin een cruciale rol vervulden.

Het huwelijk was, naar antirevolutionaire opvatting, geen civiel contract tussen twee partijen zoals sommigen in het Interbellum beweerden, maar een instelling van God waarbinnen trouw en liefde de kernwoorden vormden. Echtscheiding in het algemeen achtten de antirevolutionairen in strijd met de essentie van het huwelijk, dat "naar zijn wezen onontbindbaar was". Zij keerden zich dan ook fel tegen pogingen in die tijd om de bestaande echtscheidingsregeling te verruimen, zodat huwelijken ontbonden konden worden op grond van onderling goedvinden. Echtscheiding op deze grond zou volgens de antirevolutionairen in de praktijk leiden tot "ontwrichting van het gezinsleven, booze geboortebeperving, verwaarloozing van kinderen". De antirevolutionairen bepleitten daarom in de jaren twintig geen verruiming, maar beperking van de mogelijkheden tot echtscheiding. Zij wilden een einde maken aan de praktijk van "de grote leugen". Zo sprak het verkiezingsprogramma van 1929 zich uit voor beteugeling van "de leugenachtige praktijk, om met behulp eener niet-weersproken beschuldiging van een der beide echtgenooten, te geraken tot huwelijksontbinding met wederzijdsch goedvinden".

In die tijd kwam ook de discussie op gang over herziening van de artikelen 160, 161 en 163 van het Burgerlijk Wetboek. Artikel 160 bepaalde dat de man "het hoofd der echtvereniging" was en volgens artikel 161 was een getrouwde vrouw "aan haren man gehoorzaamheid verschuldigd". Een vrouw die in het huwelijk trad kon voortaan, aldus artikel 163, "niets geven, vervreemden of verpanden" zonder "bijstand of schriftelijke toestemming van den man". Vooral door deze laatste bepaling werd een getrouwde vrouw zeer beperkt in haar handlungsbevoegdheid en stond zij, juridisch gezien, op één lijn met minderjarigen en andere handelingsonbekwamen, zoals patiënten in psychiatrische inrichtingen of mensen die onder curatele waren gesteld.

Kritiek op deze artikelen in het Burgerlijk Wetboek kwam er al in het parlementaire jaar 1922-1923, toen bij de behandeling van de begroting voor Justitie, van de antirevolutionaire minister mr. Th. Heemskerk, het vrijzinnig-democratische Kamerlid mr. Betsy Bakker-Nort een pleidooi voerde voor modernisering van het vigerende huwelijksrecht op basis van "het beginsel van gelijkgerechtigheid". Herziening van het huwelijksrecht in deze geest zou in de praktijk betekenen dat er een einde kwam aan de maritale macht van de man. Dit laatste stuitte in antirevolutionaire kring op fel verzet. Hoewel sommige antirevolutionairen er wel oog voor hadden dat er mannen waren die ten opzichte van hun vrouw en kinderen soms "schromelijk misbruik maakten van de hun in de meeste wetgevingen toegekende macht", meenden zij toch dat de maritale macht niet ter discussie gesteld mocht worden. De antirevolutionairen beriepen zich daarbij op het bijbelwoord dat de man "het hoofd is van de vrouw", zoals Christus "het hoofd is van de gemeente", de kerk.

Opheffing van de maritale macht zou leiden tot "ontwrichting van het huwelijk", omdat de man door de maritale macht die hij op grond van de wet bezat, werd gewezen op zijn verantwoordelijkheden. Als zodanig was de maritale macht, in de ogen van de antirevolutionairen, een bescherming van de vrouw. In landen waar de maritale macht uit de wet was

gelicht – gedacht werd vooral aan de toenmalige Sovjet-Unie met zijn aanvankelijk zeer liberale huwelijkswetgeving – dreigde de vrouw haar "hooge eerepositie, waartoe zij door het christendom was verheven" te verliezen en werd de deur opengezet voor een moderne vorm van slavernij en onderdrukking. Het antirevolutionaire dagblad *De Standaard* riep dan ook in september 1928 zijn lezers op tot verzet "tegen alle streven de eenheid van het huwelijk, uitkomend in het gezag van den man, te verzwakken". Het verwijt dat de partij met dit standpunt niet meeging met de tijd, maakte geen indruk. Volgens partijleider Colijn moesten de antirevolutionairen niet bang zijn om "tegen den geest der eeuw" bezwaren aan te voeren. Mede door deze opstelling van de ARP zou het tot het midden van de jaren vijftig duren voordat een begin werd gemaakt met een ingrijpende wijziging van de huwelijkswetgeving.

Als gevolg van de Tweede Wereldoorlog kwamen er belangrijke veranderingen in de maatschappelijke positie van de vrouwen. Vooral binnen de confessionele KVP vond onder andere hierdoor een belangrijke koerswijziging plaats, die er toe leidde dat in 1956 een meerderheid van de Tweede Kamer zich uitsprak voor een wetsvoorstel dat getrouwde vrouwen in juridische zin handelingsbekwaam verklaarde. In 1971 werden de echtscheidingsgronden ingrijpend herzien. Daaruit kan worden geconcludeerd dat uiteindelijk de niet-confessionele partijen hun ideeën over huwelijk en echtscheiding hebben verwerkt.

J.P. Stoop is oud-docent geschiedenis aan een Scholengemeenschap voor MAVO, HAVO en VWO in Amsterdam. In september 2001 promoveerde hij op het proefschrift 'Om het volvoeren van een christelijke staatkunde'. De Anti-Revolutionaire Partij in het Interbellum.

Literatuur

- Carla van Baalen en Jan Ramakers (red.), *Het kabinet-Drees III 1952-1956. Barsten in de brede basis*. Den Haag, 2001.
- Marianne Braun, 'Gelijk recht voor allen! Feministische strijd tegen de maritale macht', in: Jeske Reys e.a. (red.), *De eerste feministische golf*. Zesde jaarboek voor vrouwengeschiedenis. Nijmegen, 1985, pp. 138-161.
- H. Colijn, *Saevis tranquillius in undis. Toelichting op het Antirevolutionaire beginselprogramma*. Amsterdam, 1934.
- F.T. Diemer-Lindeboom, 'Honderd jaar ARP en de vrouw', in: C. Bremmer (red.), *Personen en momenten uit de geschiedenis van de Anti-Revolutionaire Partij*. Franeker, 1980, pp. 172-198.
- P.J. Oud, *Het jongste verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1918-1940*. Assen, 1948-1951.
- J.P. Stoop, 'Om het volvoeren van een christelijke staatkunde'. *De Anti-Revolutionaire Partij in het Interbellum*. Hilversum, 2001.
- H.J. van de Streek, 'De christenvrouwen (1880-1940): liefdadigheid, vrouwenbeweging en politiek', in: J. de Bruijn (red.), *Een land nog niet in kaart gebracht. Aspecten van het protestants-christelijk leven in Nederland in de jaren 1880-1940*. Franeker, 1987, pp. 217-240.
- J.A. de Wilde en C. Smeenk, *Het volk ten baat. De geschiedenis van de Anti-Revolutionaire Partij*. Groningen, 1949.

Onderbelicht

Cultureel erfgoed van emancipatiebewegingen

Annette Mevis

In 2002 bestaat het openbaar archiefwezen tweehonderd jaar. Gemeente- en rijksarchieven verzamelden in de loop van die tijd allerlei materiaal dat gezamenlijk 'ons' cultureel erfgoed vormt. Er worden echter vraagtekens gesteld bij de mate waarin dat erfgoed recht doet aan de verschillende groepen mensen (m/v) die tot onze samenleving behoren. In oktober 2001 werd daarom door DIVA, de koepel voor het archiefwezen, een studiedag gehouden over archieven en het cultuurfgoed van migranten. Annette Mevis, archivaris van het IIAV, sprak daar over de informatieverzorging op het terrein van zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwen.

Informatie is een belangrijk en integraal onderdeel van emancipatiebewegingen. Dat blijkt alleen al uit de oprichting van vele 'eigen' archieven, documentatiecentra en musea, zoals in Nederland het Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging (1935), het Katholiek Documentatie Centrum (1969) en het Moluks Historisch Museum (1986). Zich emanciperende groepen startten deze instellingen veelal uit bittere noodzaak; in de gemeente- en rijksarchieven was over hun situatie en geschiedenis simpelweg geen informatie aanwezig. Wanneer de informatie wel aanwezig was, maakten de gehanteerde ontsluitingssystemen het vrijwel onmogelijk die te vinden. Een derde reden om een eigen archief of museum te beginnen, was dat de archieven die personen of organisaties van de emancipatiebewegingen vormden, niet welkom waren in de openbare archieven en dus verloren dreigden te gaan.

De laatste decennia lijkt het tij enigszins te keren. Sinds de *Discussienota archiefbeleid* in 1985 verscheen, erkent het openbaar archiefwezen het belang van particuliere archieven. Het verzamelbeleid beperkt zich in de meeste gevallen echter nog tot een aanvulling op de overheidsarchieven, bijvoorbeeld de persoonsarchieven van ministers. Wat het erfgoed van migranten, minderheden en allochtonen betreft zijn archiefinstellingen zich met name sinds 1999 actiever gaan opstellen. In dat jaar bracht staatssecretaris Van der Ploeg namelijk de nota's *Ruim baan voor culturele diversiteit* en *Cultuur als confrontatie. Een ondernemende cultuur* uit. Inmiddels is er op het gebied van het verzamelen, bewaren en toegankelijk maken van cultureel erfgoed van migranten en minderheden veel tot stand gebracht. Dat bleek bijvoorbeeld tijdens de drukbezochte studiedag 'Archieven en het cultuurfgoed van migranten', die op 11 oktober 2001 door de koepel voor het archiefwezen werd georganiseerd.

Problematisering

Het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV) heeft de afgelopen tien jaar veel

gedaan op het gebied van informatie van en over zmv-vrouwen: zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwen. De term 'zmv-vrouwen' is het resultaat van een ontwikkeling binnen de vrouwenbeweging. Aanvankelijk werd er enkel gesproken over 'zwarte vrouwen', waarbij 'zwart' als politieke benaming verwees naar het gemeenschappelijk belang van vrouwen die vanwege hun etnische afkomst gediscrimineerd worden of zich gediscrimineerd voelen.

Omdat met name Turkse en Marokkaanse vrouwen zich niet konden identificeren met de term 'zwart', werd er steeds meer gesproken over zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwen. Met deze uitgebreide terminologie verschoof binnen vrouwenbeweging en vrouwenstudies het perspectief van 'zwarte vrouwen' naar alle vrouwen die naar Nederland zijn gekomen, door arbeidsmigratie, als vluchteling of uit de ex-koloniën, alsmede hun vrouwelijke nakomelingen, voorzover zij zich in termen van etniciteit of afkomst benoemen of organiseren.

Tot begin jaren tachtig hadden vrouwenbeweging en vrouwenstudies in Nederland een ongeproblematiseerd wit en middenklasse-karakter. Dat gold ook voor het beleid, de collectie en de activiteiten van het IIAV. Maar in 1983 veranderde er iets. Toen stelde een groep zich 'zwart' noemende vrouwen de vanzelfsprekende dominantie van de witte belevingswereld aan de kaak tijdens de Winteruniversiteit Vrouwenstudies. De opkomst van post-koloniale studies in de loop van de jaren tachtig heeft eveneens grote invloed gehad op de problematisering van vanzelfsprekendheden binnen de vrouwenbeweging en vrouwenstudies. Het inzicht groeide dat koloniale verhoudingen het westerse denken hebben doordeseemd, als het ware aan de basis staan van 'ons' denken over 'het westen' en 'de anderen'. In dat proces heeft het boek *Orientalism* (1978) van Edward Said een belangrijke rol gespeeld.

Projectwerk

De kritiek die zwarte vrouwen tijdens de Winteruniversiteit

van 1983 uitten, betrof onder andere de afwezigheid en onvindbaarheid van informatie van en over zmv-vrouwen. In 1985 werd daarom Flamboyant opgericht, een landelijk centrum voor zwarte en migrantenvrouwen. Daar hoorde uitdrukkelijk een bibliotheek en documentatiecentrum bij en de vrouwen startten een bibliografieproject. Dat werd door de Directie Coördinatie Emancipatiebeleid (DCE) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid gesubsidieerd. In 1991 stopte DCE echter de financiering van het bibliografieproject; ze wilde dat het IIAV deze taak voortzette. Dat wilde het IIAV uiteraard ook, vanuit de ambitie om er voor en over alle vrouwenbewegingen te zijn en dus een collectie te vormen die een afspiegeling van de multiculturele samenleving. Anderzijds vond het IIAV het heel legitiem dat Flamboyant bestond, dat zwarte vrouwen een eigen documentatiecentrum hadden. DCE besliste evenwel dat Flamboyant geen subsidie meer kreeg voor haar project en dat het IIAV tijdelijk meer geld zou krijgen om de informatieverzorging op het terrein van zmv-vrouwen van de grond te krijgen. Er is toen besloten in nauwe samenwerking met de zmv-vrouwenbeweging te werken aan de opzet van een goed project.

Eind 1992 trad de eerste zmv-projectmedewerkster in dienst, en tot juni 1998 zijn er verschillende deelprojecten uitgevoerd. In 1995 werden bijvoorbeeld een tentoonstelling en lezingencyclus georganiseerd, die lieten zien hoe zmv-vrouwen zich in de voorgaande decennia hadden georganiseerd om hun positie te verbeteren. Verder werd er onder meer gewerkt aan een database (www.iiav.nl/zmv), waardoor zmv-informatie direct zichtbaar werd in een apart bestand.

Ontsluiten en verwerven

Sinds juni 1998 worden de zmv-werkzaamheden voortgezet als onderdeel van het reguliere werk. Een informatiecentrum en archief dat beoogt de vrouwenbeweging in al haar facetten te documenteren, kan zich immers niet beperken tot de westerse geschiedenis en visie of tot losse zmv-projecten. Allereerst werd daarom de bibliotheekcollectie geanalyseerd en onderzocht op de aanwezigheid van informatie van en over zmv-vrouwen. Uit dit onderzoek bleek dat met name grijze literatuur en tijdschriftartikelen gemist werden.

Een interessante ontdekking was overigens dat de tijdschriften en bundels waarin relevante artikelen stonden wél aanwezig waren in de bibliotheek, maar dat ze onvoldoende waren ontsloten. Er zijn toen nieuwe criteria opgesteld voor het ontsluiten en annoteren van artikelen met zmv-informatie. Tevens is besloten de begin jaren tachtig ontwikkelde 'vrouwenthesaurus' zodanig te herzien dat zmv-informatie een integraal onderdeel van het IIAV-ontsluitingssysteem zou

worden. Omdat informatie over zmv-vrouwen vaak 'verstopt' zit in algemene boeken, zijn ten slotte de criteria voor de acquisitie van nieuwe bibliotheekboeken verruimd.

Voor de verwerving van archieven en beeldmateriaal is 'zmv' eveneens een zwaartepunt geworden. Om te voorkomen dat archieven van belangrijke zmv-organisaties en -personen verloren gaan, is in 1994 een brief gestuurd aan vijftig potentiële archiefschenkers. Sindsdien heeft het IIAV daadwerkelijk enkele archieven geacquireerd, zoals het archief van de Landelijke Vereniging van Alleenstaande Arabische vrouwen. Het IIAV bepaalt op dit moment welke archieven van welke organisaties en personen het graag wil hebben. Daarna zal met de betreffende organisaties en/of personen contact worden gelegd, om hulp te bieden bij de archiefvorming en afspraken te maken over de overdracht van hun archief (inclusief publicaties en beeldmateriaal) in de toekomst.

Uitgave bij de tentoonstelling Onderbelicht, A. Roepman (red.), Onderbelicht. Zwarte migranten vluchtelingenvrouwen in Nederland, informatie-uitwisseling in perspectief. IIAV, 1996.

Impuls

De oprichtsters van het IIAV, Johanna Naber (1859-1941), Rosa Manus (1881-1943) en Willemijn Post-humus-van der Goot (1897-1989), wilden een eigen archief en bibliotheek. Zij hadden gemerkt dat bestaande instellingen niet erg geïnteresseerd waren in de publicaties en archieven van en over vrouwen en vrouwenorganisaties. In 1935 openden zij de deuren van hun Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging. Het doel was enerzijds het erfgoed van vrouwen en de vrouwenbeweging te bewaren en beheren, anderzijds het wetenschappelijk onderzoek naar de geschiedenis van vrouwen en hun beweging te stimuleren en te publiceren.

Bijna zeventig jaar later vrezen veel zmv-vrouwen hetzelfde als de drie IAV-oprichtsters. Zij hebben nu behoefte aan informatie over 'vorige generaties' en zijn bang dat die verloren zal gaan omdat de geschiedenissen niet of schaars gedocumenteerd en onderzocht zijn. Groot belang wordt daarom gehecht aan een systematische vorm van *oral history*. Het IIAV heeft nog niet zelf het initiatief genomen tot zo'n project, wel wordt geprobeerd het materiaal dat elders is gemaakt of verzameld te verwerven. Inmiddels is bovendien een belangrijke impuls aan het wetenschappelijk onderzoek naar zmv-vrouwen gegeven. Vanwege het IIAV en de Universiteit Utrecht is Gloria Wekker per 1 september 2001 tot bijzonder hoogleraar Gender en etniciteit benoemd. Haar werkterrein bestrijkt de geschiedenis en sociale positie van zmv-vrouwen in Nederland, alsmede het verzamelen en toegankelijk maken van informatie hierover.

Annette Mevis is archivaris van het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV).

Voor vrouwen, door vrouwen

Annelies de Jeu

Viva, *Opzij*, *Margriet*, *Libelle*, en zo zijn er nog veel meer: vrouwen tijdschriften. Ze zijn niet meer weg te denken uit de kiosken. Maar sinds wanneer bestaan ze al? Werden ze vroeger vooral gevuld door vrouwen, of waren er ook mannen die voor deze bladen schreven? En vrouwelijke journalisten, richtten die zich vroeger vooral tot seksegenoten of tot een breder publiek? Dergelijke kwesties komen uitvoerig aan bod in twee onlangs verschenen boeken die de moeite van het lezen waard zijn: *'Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt'*. *Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* van Lotte Jensen en *Emmy J. Belinfante 1875-1944. Tussen rook, alcohol en mannen* van Joost Divendal en Henriëtte Lakmaker.

Jensen bespreekt in haar proefschrift het ontstaan van vrouwen tijdschriften in Nederland vanaf de vroegste uitgaven in de achttiende eeuw tot en met 1870. In dat jaar werden *Ons Streven* en *Onze Roeping* opgericht, tijdschriften die tot nog toe werden gezien als de eerste emancipatorische bladen. Jensen laat echter overtuigend zien dat deze bladen niet radicaal verschilden van hun voorgangers in onderwerpskeuze, toonzetting en doelstelling; ze staan in een historische traditie waarin vrouwen zich inzetten voor verbetering van hun positie. Centraal in het onderzoek staat de rol van het vrouwen tijdschrift als actieve kracht in de publieke beeldvorming. In deze visie zijn tijdschriften dus niet alleen passieve verslaggevers, maar fungeren ze als motor achter bepaalde gebeurtenissen, bijvoorbeeld de opkomst van het vrouwelijk schrijverschap en de ontwikkeling van de vrouwenbeweging in Nederland.

Tot 1821 verschenen er weinig vrouwen tijdschriften, maar ook toen waren er al duidelijke verschillen met bladen voor een algemeen publiek. Politiek werd bijvoorbeeld bewust vermeden, juist omdat dat gezien werd als exclusief mannen terrein. Tussen 1821 en 1835 was het meest toonaangevende tijdschrift *Penélope of maandwerk aan het vrouwelijk*

geslacht toegewijd van veelschrijfster Anna Barbara van Meerten-Schilperoort. Hierin werden handwerken en lectuur op succesvolle wijze gecombineerd. Mannelijke recensenten prezen de manier waarop Van Meerten-Schilperoort haar werk inzette ten behoeve van de opvoeding van jonge vrouwen tot echtgenotes en moeders en daarmee de bevordering van het gezinsgeluk en het welzijn van de natie. In de periode 1830-1869 was het genre volop in ontwikkeling en werd het aanbod van vrouwenbladen gevarieerder. Het ene sloot meer aan bij literaire almanakken, het andere bij godsdienstige periodieken. Ook de doelgroepen die men hoopte te bereiken, liepen uiteen. Zo richtte *Euphrosyne* zich met zijn streven om een nationale mode in te voeren tot de meest welgestelde vrouwen en was *Maria en Martha* met een sterk religieuze boodschap bedoeld voor christelijke moeders. Rond 1870 zochten vrouwen als Reynoudina de Goeje en Betsy Perk voor hun tijdschriften *Ons Streven* en *Onze Roeping* contact met buitenlandse vrouwen die pionierswerk op het gebied van vrouwenemancipatie verrichtten.

Een kwestie die veel nadruk krijgt, is het ambigue karakter van de bladen. De onderzoekster betoogt dat er enerzijds een huiselijkheidsideologie werd gepropageerd, die vrouwen een leven in dienst van het gezin voorhield. Anderzijds werden de tijdschriften ook gebruikt om vernieuwende vrouwbeelden te creëren, bijvoorbeeld door lezeressen aan te zetten tot buitenhuiselijke activiteiten zoals gevangenenbezoek en armenzorg. Juist door deze invalshoek wordt de historische traditie waarin latere emancipatorische tijdschriften staan duidelijk.

Overigens werden vrouwen tijdschriften zowel door mannen als door vrouwen geredigeerd en gevuld. Jensen constateert echter een duidelijk verschil tussen de redacties: mannelijke redacties waren behoudender dan vrouwelijke. Zo sporen de eersten bijvoorbeeld hun lezeressen minder aan om de pen ter hand te nemen. Al lezend rees bij mij de vraag of de sekse van de redactie vaker bepalend was voor de boodschap die uitgedragen werd. Helaas is dit geen invalshoek die Jensen systematisch in haar analyse meeneemt.

Journalistes

Op diverse plaatsen brengt de onderzoekster het vrouwen tijdschrift in verband met het vrouwelijk schrijverschap, in het bijzonder met vrouwelijke journalisten. Uit haar studie blijkt

dat die dus al vanaf de achttiende eeuw actief waren. Tegenwoordig kennen wij vooral journalistes uit latere tijden. Zo staat Emmy J. Belinfante (1875-1944) nog steeds bekend als een van de eerste vrouwelijke journalisten. Divendal en Lakmaker presenteren Belinfante in hun biografie als de eerste journaliste van enig belang. Haar carrière verliep niet altijd even voorspoedig. En alhoewel er dus meer vrouwen actief waren in de journalistiek, was haar sekse hierbij van doorslaggevend belang. Toen ze bijvoorbeeld in 1905 solliciteerde bij *Het Vaderland* werd ze afgewezen omdat ze een vrouw was. Zelf zei ze over dit voorval: 'Dit feit gaf mij den eerste stoot tot feministe!' Ze zou later dan ook een gedreven voorvechtster van vrouwenemancipatie worden.

Succesvollere tijden maakte ze mee bij de *Nieuwe Courant*. Daar ontwikkelde ze zich van 1908 tot 1928 tot een veelzijdig journaliste. Ze vulde de vrouwenrubriek, werd een bekende strijdster voor vrouwenrechten en deed van bijeenkomsten van de vrouwenbeweging uitvoerig verslag in de krant. Maar ze schreef niet alleen over vrouwenzaken, ze was ook algemeen verslaggeefster en noteerde bijvoorbeeld haar belevenissen in het buitenland. Naar het zich laat aanzien had ze bij deze krant dus behoorlijk wat mogelijkheden. Toch had ze niet dezelfde rechten als haar mannelijke collega's. Zo mocht ze bijvoorbeeld wel meedraaien in de nachtdiensten – iets wat op een krant bijna onvermijdelijk is, maar destijds voor vrouwen ongebruikelijk – maar verdiende ze minder dan zij. De grootste klap kreeg ze te verduren na twintig jaar trouwe dienst: de redactie probeerde haar toen buiten spel te zetten door haar steeds minder rubrieken te laten vullen. Aanvankelijk liet men haar alleen nog over vrouwenkwesties schrijven, maar vervolgens was de redactie niet meer geïnteresseerd in die onderwerpen. Ze nam daarop zelf ontslag en werd freelancer voor verschillende kranten en tijdschriften. In verband met de naderende oorlog kon Belinfante haar werk niet meer lang doen. Vanaf het moment dat de Duitsers

Nederland binnenvielen komt haar naam nog maar sporadisch voor in de kranten. Vooral dit deel van het boek is boeiend geschreven en goed gedocumenteerd. Centraal staat Belinfantes joods-Portugese afkomst en haar pogingen om tijdens de Tweede Wereldoorlog deportatie door de Duitsers tegen te gaan. Haar joodse achtergrond was voor haar nooit zo belangrijk geweest, maar juist hierom werd ze door de bezetter vervolgd. Ze deed, samen met haar zussen, van alles om uit Duitse handen te blijven. Op een formulier van het bevolkingsregister vulde ze in dat ze niet tot een joods-kerkelijke gemeente behoorde, ze sloot zich aan bij de doopsgezinde gemeente en ze liet advocaten verklaren dat haar familie zo geassimileerd was in de Haagse samenleving dat ze 'niets met Joden van doen hadden'. Dit alles mocht niet baten. Belinfantes leven eindigde in juli 1944 op 69-jarige leeftijd in Auschwitz, waar haar meeste familieleden om het leven werden gebracht.

Annelies de Jeu schreef een proefschrift over netwerken en publicatiemogelijkheden van vrouwelijke auteurs in Nederland in de periode 1600-1750. Ze is redacteur van Historica.

Lotte Jensen, *'Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt'. Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw*, Verloren, 2001, 304 blz. ISBN 90 6550 665 9, € 23,-.

Joost Divendal en Henriëtte Lakmaker, *Emmy J. Belinfante 1875-1944. Tussen rook, alcohol en mannen*, Balans, 2001, 298 blz. ISBN 90 5018 463 4, € 20,42.

Historica

Historica biedt u vele boeiende artikelen op het gebied van vrouwen- en gendergeschiedenis. Door middel van diverse rubrieken wordt u bovendien op de hoogte gehouden van de actuele (internationale) ontwikkelingen op het vakgebied en van de activiteiten van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG).

Historica verschijnt drie maal per jaar. Als abonnee bent u tevens lid van de VVG.

Ja, ik geef een abonnement op **Historica** cadeau voor € 25,- en betaal na ontvangst van uw acceptgirokaart.

Ja, ik word lid van de VVG voor € 25,- (studenten en mensen met inkomen tot € 700,- p.m. betalen € 20,-) en betaal na ontvangst van uw acceptgirokaart.

Naam begunstigde:

Adres:

Postcode en plaats:

Mijn naam:

Adres:

Postcode en plaats:

Ik betaal (per jaar):

Handtekening:

Deze bon opsturen naar: **VVG - Historica**
Obiplein 4
1094 RB Amsterdam
Giro-nummer: 4102980
 of bel: **020-6651318**

Internet: <http://www.vrouwengeschiedenis.nl/>

De ijkpunten geijkt

Vrouwen, gender en het historisch bedrijf

Marloes Hülsken en Anna Tijsseling

Op vrijdag 22 maart j.l. verzamelden zich zo'n zeventig mensen voor de studiedag 'De ijkpunten geijkt', georganiseerd door het Centrum voor Gender en Diversiteit van de Universiteit Maastricht, de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en de Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd. Aan de orde was een evaluatie van het NWO-programma 'Nederlandse cultuur in Europese context', oftewel het 'Ijkpuntenprogramma'. Het bleek niet best gesteld: noch met de integratie vrouwen in de organisatie van dit programma, noch met de integratie van gender in de overzichtswerken die hieruit voortkwamen.

Vele monografieën en dissertaties leverde het elf jaar geleden begonnen NWO-project 'Nederlandse cultuur in Europese context' op. Die studies zijn inmiddels door enkele vooraanstaande historici en verwante vakgenoten verwerkt tot vier vuistdikke overzichtswerken, de 'ijkpunten' 1650, 1800, 1900 en 1950. In november 2001 verscheen bovendien een deel waarin 'rekenschap' werd afgelegd. Maar hoe is het gesteld met de manier waarop gender en vrouwen zijn geïntegreerd in de inhoud en de organisatie van dit NWO-programma?

Uit de inleiding van Mineke Bosch (UM) over de organisatie

van het NWO-programma werd duidelijk dat de inbreng van vrouwen nogal matig is geweest. Er was bijvoorbeeld slechts één vrouwelijke redacteur: Marijke Spies (VU). Zij was samen met Willem Frijhoff verantwoordelijk voor het ijkpunt 1650. Al snel bleek echter dat een vrouwelijke redacteur nog geen 'seksbewust' boek oplevert.

In hun reacties op het ijkpunt 1650 merkten Marijke Meijer Drees (UU) en Ariadne Schmidt (IISG) op dat Frijhoff en Spies weliswaar aandacht hebben besteed aan vrouwen in de openbare sfeer, maar dat het in dit boek ontbreekt aan een genderperspectief op die publieke ruimte. Daardoor werd volgens de referenten ten onrechte de suggestie gewekt dat vrouwen als vanzelfsprekend meedraaiden in de publieke ruimte van de Nederlandse maatschappij rond 1650. In haar reactie op de referenten bleek Spies niet blind voor haar eigen 'seksblindheid'. Zij had daar geen duidelijke verklaring voor en verzuchtte ten slotte: 'Ik heb het niet gedaan, sorry'.

Taalkwestie

Die reactie kwam meer voor. Verontschuldiging voor seksblindheid en andere tekortkomingen vlogen het publiek om de oren. Dat leidde al snel tot gemor: waarom worden de resultaten van genderhistorisch onderzoek niet opgepikt, waarom wordt er door de academische wereld geen serieus belang gehecht aan een genderperspectief? De kritiek betrof niet in het minst de 'segregatie' van vrouwen in aparte paragrafen en hoofdstukken binnen de verschillende ijkpunten. In dit opzicht kwam het ijkpunt 1800 er redelijk vanaf.

Stefan Dudink (KUN) toonde zich verheugd over het feit dat de redacteurs, Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt, sekse als analytische categorie serieus hebben genomen. Sekse kwam in dit deel namelijk aan de orde als categorie die op meer betrekking heeft dan op reële mannen en vrouwen. Kritiek

Mieke Aerts reageert vanuit de zaal op Jan Bank, hoogleraar vaderlandse geschiedenis aan de RUL en mede-redacteur van ijkpunt 1900.

Foto: Ilse van Lamoen.

had hij echter op het verdwijnen van deze aanpak in het hoofdstuk 'De natie: vrouwen en het volk'. Dudink stelde dat sekse in de achttiende eeuw een constituerende factor in het denken over (on)gewenste maatschappelijke ontwikkelingen was. Hij verwees bijvoorbeeld naar de 'verwijfde man' die bij uitstek 'de maatschappij in verval' symboliseerde.

Redacteur Joost Kloek (UU) gaf in zijn reactie aan de taal van Dudink niet helemaal te 'verstaan', hij zei voorts dat constructivisme en gerepresenteer hem 'gewoon' niet zo liggen. Els Kloek (UU), de tweede referent, viel hem hierin bij. Ook zij houdt het liever bij geschiedenis over vrouwen, en in haar reactie roemde zij de ruime aandacht die in dit ijkpunt aan vrouwen is besteed. Vrouwen spelen een rol en passeren regelmatig de revue. De door Joost Kloek en Stefan Dudink aangeroerde 'taalkwestie' was echter nog niet van tafel.

Segregatie

Eerst richtte Frances Gouda (UvA) zich in haar commentaar op ijkpunt 1900 evenwel op het feit dat vrouwen en gender in een apart hoofdstuk waren gezet. Zij vroeg zich af waarom de Nederlandse academische wereld, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Amerikaanse, is blijven steken in het simpelweg 'toevoegen' van hoofdstukken over vrouwen. Terwijl er toch genoeg mogelijkheden tot integratie zijn. Zij noemde de koloniale verhoudingen met en in Nederlands-Indië, waarin gender een construerende factor van belang was. Ook op het gebied van de kunst en literatuur lagen er kansen. In het fin de siècle werden vrouwenfiguren immers veelvuldig verbonden met (angsten voor) sociale degeneratie en culturele decadentie.

Jan Bank (RUL), met Maarten van Buuren redacteur van ijkpunt 1900, reageerde door te stellen dat alle auteurs op een bepaalde manier zijn gevormd. Hierdoor zijn ze dikwijls niet in staat vanuit een genderperspectief te analyseren. Tevens zou er nog te weinig materiaal voorhanden zijn, bijvoorbeeld op het terrein van onderwijs en de geschiedenis van religieuze vrouwen. Daardoor was het niet direct zijn schuld dat het in ijkpunt 1900 aan aandacht voor vrouwen en gender ontbrak. Hierop volgde felle kritiek uit de zaal en er werd verwezen naar allerlei studies die juist over deze onderwerpen zijn verschenen. De vraag rees opnieuw: waarom neemt men geen kennis van de resultaten en inzichten uit die studies?

Keuzes maken

Dat punt kwam weer aan de orde bij de bespreking van ijkpunt 1950. In haar reactie stelde Maaike Meijer (UM) dat dit boek eerder een reproductie van de samenleving rond 1950 biedt dan een historisering. Dat lag volgens haar aan de verdoorgedreven scheiding tussen de private en publieke ruimte, waarbij door de redacteurs niet is geproblematiseerd dat de openbare sfeer toentertijd het terrein van mannen was. Het ontbreken van een genderperspectief op de publieke ruimte en de eenzijdige gerichtheid op die ruimte hebben er dus voor gezorgd dat vrouwen in dit overzichtswerk vrijwel volledig onzichtbaar zijn geworden.

Behalve in de illustraties, zo vulde Ruth Oldenziel (UvA) aan. Zij hekelde voorts het feit dat de redacteurs de *gender-bias* uit veel van de gebruikte literatuur hebben overgenomen. Daardoor gaan zij bijvoorbeeld in hun tekst over nieuwe technologie totaal voorbij aan een terrein waar zich toen grote veranderingen voordeden: de huishoudtechnologie.

Ed Taverne (RUG), samen met Kees Schuyt verantwoordelijk voor ijkpunt 1950, herkende zich geenszins in de kritiek. Hij stelde dat gender wel degelijk een thema was, maar hij benadrukte dat in zo'n overzichtswerk niet alles aandacht kan krijgen en dat er keuzes gemaakt moeten worden.

Tolken

Het is zorgelijk en teleurstellend dat de ijkpunt-redacteurs in hun reacties op de kritieken niet verder kwamen dan het toe-

Marijke Spies, emeritus hoogleraar aan de VU en mede-redacteur van ijkpunt 1650. Foto: Ilse van Lamoën.

geven van hiaten in hun werk, het beloven van beterschap en het benadrukken van gebrek aan kennis op het gebied van gendergeschiedenis. Waarom néemt men toch geen kennis van gendergeschiedenis, vroeg Marjan Schwegman (UU) zich in de slotbeschouwing daarom opnieuw af. Andere vernieuwingen vinden na enige tijd vaak wel een ingang in het reguliere historische bedrijf, in het geval van gendergeschiedenis lijkt er echter meer aan de hand te zijn.

Er bestaat weliswaar enige goede wil om 'iets met vrouwen te doen', maar deze studiedag maakte duidelijk dat er nog een enorme kloof bestaat tussen vrouwen-/genderhistorici en andere historisch onderzoekers. Dat had volgens de redacteurs onder andere te maken met het feit dat vrouwen-/genderhistorici een andere 'taal' spreken. Het is daarom extra teleurstellend dat het in de organisatie van het NWO-programma ontbrak aan genderbewuste vrouwen en mannen, die zouden kunnen 'tolken'. Vooralnog blijven uitwisselingen zoals in Maastricht dan ook hard nodig, opdat gender- en andere historici elkaar beter leren 'verstaan'.

Marloes Hülsken en Anna Tijsseling zijn beiden bestuurslid van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis.

Literatuur

- Willem Frijhoff & Marijke Spies, 1650: *Bevochten eendracht*.
- Joost Kloek & Wijnand Mijnhardt, 1800: *Blauwdrukken voor een samenleving*.
- Jan Bank & Maarten van Buuren, 1900: *Hoogtij van burgerlijke cultuur*.
- Kees Schuyt & Ed Taverne, 1950: *Welvaart in zwart-wit*.
- Douwe Fokkema & Frans Grijzenhout, *Rekenschap*.

Alle delen zijn verschenen bij Uitgeverij SDU in Den Haag.

De taaigheid van seksesegregatie

Marian van der Klein

Pielemannen, cassetendraagsters, plukdrolsters, opstekers, aanlappers, pompsters ... Beroepen die maar een enkeling kan duiden. In het proefschrift *Fabricage van verschillen* kun je opzoeken wat al deze mensen deden en vooral of het mannen- of vrouwenberoepen waren. De auteur, Gertjan de Groot, onderzoekt namelijk zeer concreet en gedetailleerd seksesegregatie in het industriële arbeidsproces in Nederland tussen 1850 en 1940.

Het gaat De Groot om de steeds weer opnieuw geconstrueerde scheiding tussen mannen- en vrouwenwerk. Wat en wie hielden deze scheiding in stand? Hoe kon er verandering in komen? En wat voor gevolgen had de seksesegregatie voor beloning, loopbaan en arbeidsverloop van vrouwen en mannen? Om die vragen te beantwoorden onderzocht hij vier bedrijven en vier bedrijfstakken, die hij enigszins schools, maar degelijk achter elkaar behandelt. De sigarenindustrie, de kledingindustrie, de schoenindustrie en de textielindustrie zijn de branches die onder de loep worden genomen. De aardewerkfabriek De Sphinx, de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek, de Nederlandse Katoenspinnerij en Philips gloeilampen en radiofabriek zijn de ondernemingen die centraal staan.

Fabricage van verschillen biedt inzicht in allerlei elementen die een rol speelden bij de bepaling van vrouwen- en mannenwerk: het tempo van de mechanisering, de opvattingen van buitenlandse experts die de nieuwe machines introduceerden, de samenstelling van de lokale arbeidsmarkt, de concurrentiepositie van het bedrijf en niet te vergeten de al bestaande seksesegregatie. De auteur spreekt van de polariteiten waarin 'het eeuwige verschil' voor de betrokkenen vorm kreeg: fysiek zwaar (m) tegenover fysiek licht werk (v), geschoold (m) tegenover ongeschoold (v), arbeidsintensief (v) tegenover arbeidsextensief werk (m), en kernwerkzaamheden (m) tegenover ondersteunende werkzaamheden (v). Gek genoeg komen goed en slecht betaald werk hier niet in voor, maar dat terzijde. De Groot stelt uitdrukkelijk dat het niet zo was dat vrouwen in de praktijk nooit zwaar, geschoold, arbeidsextensief of hoofdwerk deden. Maar grosso modo was dit de ideeënwereld waarmee de seksesegregatie - en alle belonings- en statusverschillen vandiën - in stand gehouden werd.

Maar af en toe is er een kans dat de bestaande seksesegregatie verandert, laat De Groot zien. Persoonlijk was ik in dat verband het meest geïnteresseerd in de jaren dertig, want toen brak er een spannende periode aan. Enerzijds zou de economische crisis werkgevers kunnen verleiden tot het aannemen van vrouwen voor mannenwerk. Vrouwen waren immers goedkopere arbeidskrachten. Anderzijds trachtten de confessionele overheid en de socialistische vakbeweging in deze tijd de werkgelegenheid van mannen juist veilig te stellen. Daar werden zij een beetje bij geholpen door de komst van de Ziektewet in 1930. Die maakte namelijk vooral gehuwde vrouwen duurder voor de werkgevers omdat ze haar door moesten betalen tijdens het verplichte zwangerschapsverlof.

De Groot laat dit spanningsveld niet liggen, maar hij behandelt het alleen per case, dus binnen de branche of het bedrijf. Daardoor moet de lezer zelf het algemene plaatje per periode bij elkaar puzzelen. En dat is niet eenvoudig bij een eeuw economische op- en neergang. Het enige algemeen geldende patroon dat de Groot ontwaart is die ene voor vrouwen wat deprimerende regel dat economische motieven de bestaande seksesegregatie zelden konden aantasten. In de loop van zijn boek gaat De Groot de taaigheid van seksesegregatie steeds vaker benadrukken en uiteindelijk eindigt hij de actuele epiloog er zelfs mee. Een beetje een domper voor de hedendaagse positieve-actie-strijders en bovendien gaat hij daarmee voorbij aan het bestaan van zijn eigen boek: zoals De Groot

zelf stelt was het lange tijd ondenkbaar dat een man een boek over seksesegregatie zou schrijven.

Ondanks de interessante thematiek, is *Fabricage van verschillen* bij tijd en wijle een beetje saai. Dat komt allereerst door de herhalingen, het lijkt wel of het boek elk hoofdstuk opnieuw begint. En verder ontbreekt het aan de ambitie groots en meeslepend te denken. Gedisciplineerd gaat De Groot de branches een voor een af, maar de pagina's die gewijd zijn aan debat met andere wetenschappers zijn op een hand te tellen in deze dikke pil. En als er een meningsverschil is, dan verdwijnt dat soms ook nog jammerlijk naar de noot (bijvoorbeeld met Plantenga noot 131, p. 206) Het verklaringmodel in de conclusie - waarin de lokale arbeidsmarkt overigens ontbreekt - komt als een verrassing ... waren wij daarnaar op zoek dan? En hoe verhoudt het zich tot andere verklaringmodellen?

Niettemin zal dit boek nog veel gebruikt worden. Behalve zeer concrete informatie, biedt het boek prachtige foto's waarvan iedereen die geïnteresseerd is in de verbeelding van arbeid zal smullen. Bovendien zal het boek in de aanloop naar het centraal schriftelijk geschiedenis-examen in 2004 uitgevers en middelbare schoolleren goed van dienst kunnen zijn. De Groot's beschrijving van katoen in Twente biedt vele aanknopingspunten voor een vergelijking met katoen in Lancashire, het eindexamenonderwerp in 2004. Alleen jammer voor de belanghebbenden dat het boek geen register bevat.

Marian van der Klein is verbonden aan het IISG en schrijft een proefschrift over vrouwen en sociale verzekeringen in Nederland, 1890-1940.

Gertjan de Groot, *Fabricage van verschillen. Mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1950).*

Trojaanse oorlog

Maaïke Romijn

Aksant Amsterdam, 2001, 585 blz.
ISBN 90 5260 011 2.
€ 27,50.

Jacqueline Zirkzee vertelt in haar historische roman *Mykene* het verhaal van de Trojaanse oorlog. Mykene volgt in grote lijnen het Homerische epos, maar geeft een geheel nieuw en eigen perspectief.

Het verhaal van *Mykene* voert terug naar de vete tussen de broers Thyestes en Atreus die om de troon van Mykene strijden. Als Thyestes uiteindelijk overwint en Atreus doodt, vluchten zijn zonen Agamemnon en Menelaos naar Sparta. De dochters van de Spartaanse koning, Helena en Klytemnestra, worden aan hen uitgehuwd. Helena kiest uit vele vrijers Menelaos, maar de andere vrijers beloven hun trouw. Zij was eerder geschaakt door een onbekende krijger van wie ze een dochter kreeg: Ifigenia. Zus Klytemnestra ontfermt zich over het kind en adopteert haar. Klytemnestra was al getrouwd, maar Agamemnon brengt haar echtgenoot en hun zoontje om het leven om haar te kunnen huwen. Ze weet echter niet dat ze de moordenaar van haar gezin trouwt. Met de steun van Sparta en haar bondgenoten weet Agamemnon de troon in Mykene te heroveren en Klytemnestra en hij krijgen daar twee kinderen: Orestes en Elektra.

Zirkzee begint haar verhaal bij het einde van de gebeurtenissen, met de komst van Orestes die de moord op zijn vader Agamemnon komt wreken. Maar voordat dat gebeurt vertellen de drie hoofdpersonen Helena, Klytemnestra en Agamemnon op meeslepende wijze ieder hun eigen verhaal. Ze doen alledrie vanuit eigen oogpunt verslag van de dramatische gebeurtenissen die voorafgingen aan de oorlog, en van wat plaatsvond tijdens het beleg en gedurende de jaren na de val van Troje.

De godin Afrodite gaf indirect aanleiding tot oorlog door de Trojaanse prins Paris de mooiste vrouw ter wereld te beloven: Helena. Paris bezocht Sparta en schaakte Helena. In *Mykene* speelt Helena hierin echter een veel actievere rol dan in de *Ilias* wordt gesuggereerd. Om Helena te bevrijden verzamelen Menelaos en Agamemnon een groot leger en gaan ze op weg naar Troje. In Aulis kan de oorlogsvloot echter niet uitvaren vanwege een langdurige windstilte, veroorzaakt door de godin Artemis. In de antieke bronnen vergt de godin dan een mensenoffer en Agamemnon zou zijn dochter Ifigenia hebben geofferd. Zirkzee kiest ervoor om Agamemnon zijn dochter op dramatische wijze, onder invloed van drank en bedwelmende kruiden, te laten verkrachten en te doden. De priester Kalchas zorgt ervoor dat de manschappen geen achterdocht krijgen en doet de moord voorkomen als een mensenoffer. Na deze ingrijpende gebeurtenis steekt de wind

JACQUELINE ZIRKZEE
MYKENE
HISTORISCHE ROMAN • UITGEVERIJ CONSERVE

weer op en kan de vloot uitvaren naar Troje.

Klytemnestra verneemt van de speelkameraad van Ifigenia de brute dood van haar dochter. Bovendien komt haar ter ore dat Ifigenia in haar laatste woorden Agamemnon geconfronteerd heeft met zijn moord op het gezin van Klytemnestra. Nadat Klytemnestra dit rampzalige nieuws heeft vernomen bereidt ze, vol wroeging en verdriet, haar wraak voor op Agamemnon. Op deze wijze wordt de moord op Agamemnon begrijpelijk gemaakt en in het voordeel van Klytemnestra uitgelegd. Zo krijgt ze een sympathieker karakter dan in de *Odyssee* wordt beschreven. Agamemnon wordt bij terugkomst, na tien jaar oorlogvoeren, vermoord door Klytemnestra en Aigisthos, die inmiddels behalve haar boezemvriend ook haar minnaar is geworden en naast haar op de troon zit.

Op sobere, maar indringende wijze laat Zirkzee haar drie hoofdpersonen in de ik-vorm hun eigen dramatische verhaal vertellen. De lezer zal ongetwijfeld gegrepen worden en de tijd van weleer komt ineens heel dichtbij. De auteur maakt van vage historische personages mensen van vlees en bloed en geeft zo haar eigen draai aan de gebeurtenissen rond de val van Troje, hetgeen velen in de oud-

heid al niet onberoerd liet. Auteurs als Homerus, Aischylos, Stesichorus en Pindaros werden ook door het verhaal gegrepen.

Na zoveel bladzijden leesplezier is het echter ontvullend dat Zirkzee in het nawoord stelt dat "haar historische roman wellicht 'correcter' zou zijn dan de verhalen van Homerus en anderen, wier 'geschiedenissen' uitsluitend op mondelinge overlevering gebaseerd zijn" (p.555). Zij baseert zich namelijk op antieke mythen en schriftelijke en archeologische bronnen. Een historica als Zirkzee zou beter moeten weten. Een historische roman zonder voetnoten of andere literatuurverwijzingen, gebaseerd op antieke bronnen, maar met een eigen invulling van gebeurtenissen zou niet meer moeten pretenderen. Het is juist verfrissend om ondanks alle wetenschappelijke discussies over Homerus en de opgravingen rond Troje (want daar is het laatste woord zeker nog niet over gesproken) eens onbekommerd mee te kunnen leven met de personages waar het allemaal om draaide. Niet vaak komen historische personages uit de verre oudheid zo nabij en kan er, zonder schuldgevoel over wetenschappelijke correctheid, worden meegeleefd. Door de sobere stijl en een knappe mengeling van feiten en fictie, blijft het verhaal tot de laatste bladzijde boeien.

Maaïke Romijn studeert Geschiedenis van de Oudheid en Antieke Cultuur aan de Universiteit Utrecht.

Meisjesonderwijs in beeld

Het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV) verzamelt en bewaart het culturele erfgoed van en over vrouwen. Het beeldarchief heeft een kleine, maar bijzondere collectie foto's, affiches en ander beelmateriaal. In de rubriek **Onder de Loep** laat het IIAV deze keer foto's zien over meisjesonderwijs.

J. Zirkzee, *Mykene*. Uitgeverij Conserve, 2001, 567 blz. ISBN 90 5429 143 5, € 22, 67.

Het IIAV bezit uit verschillende perioden klassenfoto's, foto's van schoolfeesten, vakantiecampen enzovoort. Het IIAV zou haar collectie foto's van meisjesonderwijs graag aanvullen, want gescheiden onderwijs is welhaast verleden tijd.

Samenstelling: Heleen Massee en Lizzy Jongma

Lagere meisjesschool in Scheveningen, circa 1900, uit het archief van A.E. Ribbius Peletier.

Schoolfoto C.U.J. z.pl.[Nederlands-Indië], 1931, uit het archief van Betsy Thung.

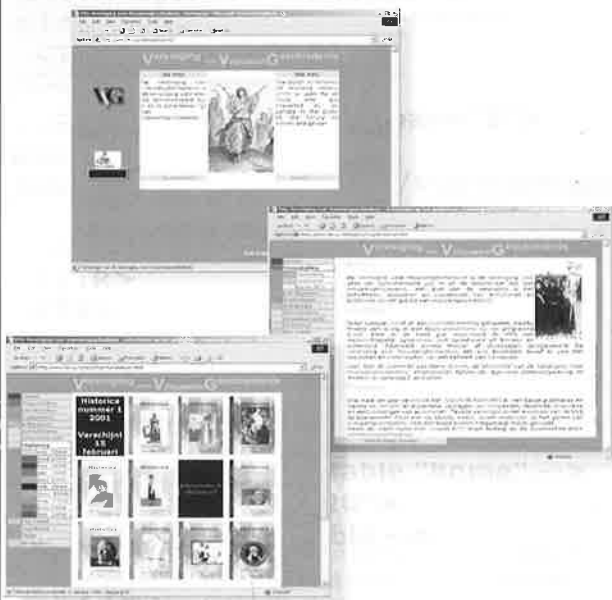
Wassen op de werk- en leerschool in de Amsterdamse Lepelstraat, 1913, uit het beeldarchief van het IIAV

De Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

online

24 uur per dag, 7 dagen per week vrouwengeschiedenis. Artikelen, oproepen, links, publicaties, activiteiten en informatie over de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis.

Surf naar [Http://www.vrouwengeschiedenis.nl](http://www.vrouwengeschiedenis.nl)

over boeken en schrijfsters

surplus

Lichte zeden

- Interview met Xaviera Hollander
- *Het geheime dagboek van Catherine M*, Catherine Millet
- Wetenschap: Sian Rees *Het schip van lichte zeden*
- Commentaar op de stelling 'Vrouwen in literatuur zijn hoer of heilig'

Verder

- Interview met de Zuid-Afrikaanse dichteres Antjie Kroch
- Anne Tyler *Toen wij volwassen waren*
- Debuut van Sasja Jansen *De Kamerling*
- Rachel Richler *Gek zusje*

maart | april 2002 jaargang 16 nummer 2

LOSSE NUMMERS € 4,25; JAARABONNEMENT (6 NRS.) € 24. SURPLUS IS EEN UITGAVE VAN STICHTING SURPLUS EN BIBLION UITGEVERIJ. VERKRIJGBAAR IN DE BETERE BOEKHANDEL OF BIJ BIBLION UITGEVERIJ, AFD. KLANTENSERVICE, POSTBUS 43026, 2504 AA DEN HAAG, TEL. 070-3090300, FAX 070-3090400.

Richtlijnen voor auteurs

Een artikel voor *Historica* bevat:

- * een titel, ondertitel, een korte *lead* (pakkende introductie die aan het artikel voorafgaat) en enige tussenkopjes
- * een korte literatuuropgave (van ten hoogste tien titels).
Titelbeschrijving boek:
Elsbeth Ety, *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst 1869-1952*. Meppel, 1992.
Titelbeschrijving artikel:
R. Dekker, 'Vrouwen in middeleeuwen en vroegmodern Nederland', in: G. Duby en M. Perrot, *Geschiedenis van de vrouw III. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam, 1992, pp. 415-443.
- * géén noten
- * enige personalia van de auteur (een of twee zinnen, met daarin o.a. vermeld naam, functie) en het adres van de auteur
- * enige illustraties met onderschriften, én bronvermelding (per pagina een illustratie); digitaal aangeleverde illustraties bij voorkeur wegschrijven als tiff- of eps-bestand
- * de officiële spelling (volgens het Groene Boekje)
- * een artikel van drie pagina's bevat maximaal 2300 woorden; een twee pagina's tellend artikel 1500 woorden, een recensie (een pagina) 800 woorden
- * citaten staan tussen dubbele aanhalingstekens (" en "), in andere gevallen worden enkele aanhalingstekens (' en ') gebruikt.

Aanlevering van kopij:

- * de kopij wordt naar het redactieadres gestuurd op flop, vergezeld met een uitdraai. Gebruik WVP 51 of Word, en vermeld welk tekstverwerkingsprogramma is gebruikt.

Deadlines:

februarinummer: 1 oktober
juninummer: 1 februari
oktobernummer: 1 juni

2002

LOVER

TIJDSCHRIFT OVER FEMINISME, CULTUUR EN WETENSCHAP

Gender en etniciteit

Over intersectioneel denken

Herinneringen aan Sister Outsider

Importbruidegommen

Het monsterverbond tussen mannelijke en nationale dominantie

Cultuurpolitiek aan de universiteit

Zigeunerisme in Europa

Een nummer onder gastredactie van hoogleraar Gloria Wekker

LOVER is een kwartaaluitgave van het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV). Te koop in de boekhandel à €5,99. Abonnementsprijzen: studenten €13 / particulieren €22 en organisaties €29. Telefoon: 020-6651318. Informatie over LOVER is ook te vinden op Internet: www.iiav.nl/lover

heeft, of weet waar materiaal te vinden is, contact op te nemen met het IIAV, Heleen Masee, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam, e-mail: beeld@iiaav.nl. Bijgaand drie voorbeelden.

Congressen

• Jaren vijftig

In Glasgow zal op 6 en 7 september een internationale conferentie plaatsvinden over de geschiedenis van vrouwen in de jaren tussen 1946 en 1960. Met de conferentie wordt gepoogd een tegenwicht te bieden, want tot nog toe wordt het onderzoek naar de positie van vrouwen in de twintigste eeuw gedomineerd door twee onderwerpen: de Tweede Wereldoorlog en de bloei van de vrouwenbeweging in de jaren zestig en zeventig. In Glasgow zullen sprekers uit Italië, Groot-Brittannië en Amerika ingaan op het huiselijk leven in de jaren vijftig, vrouwen en werk, de katholieke kerk en het openbare leven. Voorts zal er aandacht zijn voor representaties van vrouwen in film, literatuur, advertenties en op televisie. Informatie:

P.Morris@italian.arts.gla.ac.uk

• Co-educatie

Van 9 tot 14 september vindt aan de Universiteit Marc Bloch van Straatsburg een (franstalige) Europese Summer School plaats over de geschiedenis en sociologie van co-educatie. De organisatie is in handen van Françoise Thébaud (Universiteit van Avignon) en Michelle Zancarini-Fournel (Universiteit van Lyon). Wetenschappers en studenten uit Europa, Rusland en Noord-Amerika zullen aanwezig zijn, zodat op grote schaal onderzoeksresultaten betreffende de onderwijs geschiedenis uitgewisseld kunnen worden.

Informatie:

www.sri.univavignon.fr/universite_etc
of e-mail: claudia.haasis@univ-avignon.fr

• Culturele bagage

Waarom worden sommige gebeurtenissen uit de geschiedenis natiebreed

en officieel herinnerd? Waarom zijn andere voorvallen en personen aan de vergetelheid overgeleverd? Wie hebben eigenlijk de macht over het gemeenschappelijk herinneren, en wie dragen de last van die herinnering? En hoe kan collectieve herinnering ruimte bieden aan een veelvoud aan ervaringen?

Hoe gemeenschappelijk onze herinneringen zijn, zal onderzocht worden tijdens het congres *Culturele bagage. Over gender en etniciteit in de collectieve herinnering*. Ook zullen er vragen worden gesteld bij de diversiteit van 'ons' cultureel erfgoed. Wat de één als pronkstuk uit zijn of haar culturele bagage beschouwt, kan voor de ander immers problematische kanten hebben, zoals bijvoorbeeld bleek uit recente discussies over de omgang met het slavernijverleden en de viering van 400 jaar VOC.

Het congres wordt georganiseerd door de VVG, de SVVT en het Historisch Platform. Het programma wordt samengesteld voor een breed publiek van mensen werkzaam of geïnteresseerd in geschiedenis, kunstgeschiedenis, literatuurwetenschap, museologie, onderwijs enzovoorts. Naast een aantal plenaire bijdragen van onder andere Nelleke Noordervliet, Maria Grever en Cynthia McLeod, zijn er workshops over onder andere herinneringen aan het feminisme, slavernij, erfgoedonderwijs, musea en de betekenis van ICT voor het bewaren en uitdragen van culturele bagage.

Datum: 11 en 12 oktober 2002.

Plaats: Museum Catharijneconvent te Utrecht en nader bekend te maken lokaties.

Informatie: Marieke Hellevoort (mhellevo@inter.nl.net) of Barbara van den Broek (barbara_vdb@yahoo.co.uk).

• Werk

Aan de Leeds Metropolitan University zal op 2 en 3 november een congres plaatsvinden over vrouwen en arbeid tussen 1850 en 1950. Sprekers als Gisela Bock, Mary Eagleton, Daniel Walkowitz en Rosemary O'Day zullen ingaan op de vragen hoe vrouwen professionele identiteiten hebben

gecreëerd, hoe betaalde arbeid al dan niet is geïntegreerd met huishoudelijke verantwoordelijkheden en identiteiten, en hoe het werk van vrouwen binnen breder cultureel verband is geconstrueerd en gerepresenteerd.

Informatie: Leeds Metropolitan University, Krista Cowman en Louise Jackson, Calverley Street, Leeds, LS1 3 HE, K.Cowman@lmu.ac.uk, L.Jackson@lmu.ac.uk of www.lmu.ac.uk/ces/cs

• Réveil

Op vrijdag 15 november organiseert de Stichting Het Réveilarchief aan de Vrije Universiteit te Amsterdam een studiedag over 'De vrouw in het Réveil'. Dr. P. de Vries zal spreken over 'Feministen met de Bijbel: Marianne en Anna van Hogendorp in de strijd tegen de zonde'; Drs. M. Janssen over 'Réveilvrouwen en de strijd voor de afschaffing van de slavernij (1840-1863)', en Ds. P.L.J. Wagenaar over 'Een bekende en een onbekende vrouw uit Tiel'.

Vooraanmeldingen: S.Clercq@wxs.nl; informatie: hanslousjeverschuredacosta@compuserve.com

• Oost-Europa

Van 8 tot 10 november 2002 zal in Berkely (VS) een internationaal congres worden gehouden over macht en machtsverhoudingen in de politiek en samenleving van Oost-Europa en de voormalige Sovjet-Unie, dat voornamelijk is bedoeld voor jonge onderzoekers en wetenschappers op het terrein van de geestes- en sociale wetenschappen. Gezamenlijk zullen zij discussiëren over het vraagstuk 'macht' in de turbulente geschiedenis van Oost-Europa, en proberen nieuwe aanpakken en hypothesen te lanceren. Er zal aandacht zijn voor de werking van macht op het terrein van internationale verhoudingen, literatuur en kunst, economie, sociologie, politieke theorie, filosofie, religie enzovoorts.

Informatie: James Krapfl en Maria Stoilkova, Graduate Research Conference, 260 Stephens Hall #2304, University of California, Berkely, CA

94720-2304, USA. E-mail: powerconference@post.cz

Tentoonstellingen

• Tsarina's

In het Museum Catharijneconvent te Utrecht zijn vanaf 8 juni topstukken uit het Novodevici-klooster in Moskou te zien. Sinds de bouw van dit klooster in 1524 bestond er een bijzondere band met het vorstenhuis. De tsaar Ivan de Verschrikkelijke liet hier bijvoorbeeld zijn dochter Anna dopen. Overigens werd dit klooster bevolkt door vrouwen van zeer hoge afkomst. Deze dames legden het klooster geen windeieren: ze brachten onder meer geld, schitterende iconen, fraaie juwelen en rijk versierde boekbanden mee naar het klooster.

Bovendien maakten zij zelf prachtige kerkelijke kleding en kregen zij van hun familieleden geregeld kostbare geschenken. Hierdoor werd het klooster al gauw het rijkste van Moskou. De tentoonstelling van de kunstschaten uit het Novodevici-klooster laat onder meer een aantal graf-iconostaten zien. Dit zijn speciale schilderijenwanden, samengesteld uit iconen die in de privé-vertrekken van de adellijke dames hingen en die na hun dood rond hun graf werden geplaatst.

Waar: *Museum Catharijneconvent, Lange Nieuwstraat 38 te Utrecht*
Wanneer: 8 juni t/m 22 september
Informatie: 030-2317296, www.catharijneconvent.nl

• Leven? Of theater?

Nadat de joodse Charlotte Salomon in 1939 uit Berlijn was gevlucht en bij haar grootouders in Zuid-Frankrijk was gaan wonen, had ze de wens 'etwas ganz verrückt besonderes zu unternehmen'. Ze maakte een autobiografisch verhaal in 800 waterverf-, tekst- en muziekfragmenten, dat ze de titel *Leben? Oder Theater?* meegaf. De gouaches zijn nu te zien in de gelijknamige tentoonstelling.

Waar: *Joods Historisch Museum, Daniël Meijerplein 2-4 te Amsterdam.*
Wanneer: 22 maart tot en met 8 september
Informatie: 020-6269945.

• Liefde te koop

Kijken en bekeken worden, verleiding en afkeer, gedogen en verbieden zijn terugkerende thema's in de tentoonstelling *Liefde te koop* in het

Amsterdams Historisch Museum. Aan de hand van schilderijen, tekeningen, foto's en film wordt een beeld geschetst van vier eeuwen prostitutie in Amsterdam. Behalve aan de verbeelding van prostitutie, besteedt de tentoonstelling aandacht aan de dagelijkse praktijk, zoals de werkomstandigheden in negentiende-eeuwse bor-

delen.

Waar: *Amsterdams Historisch Museum, Nieuwezijds Voorburgwal 357, 1012 RM Amsterdam*
Wanneer: tot en met 1 september
Informatie: 020-5231822, www.ahm.nl

Liefde te koop

Websites

• Damescompartiment

De website over Indische schrijfsters is weer uitgebreid, nu met onder anderen Ena Stok-van Es (1918). Zij schreef drie vuistdikke boeken over haar familie op Banda, het leven in het vooroorlogse Indië, de Japanse bezetting en de aankomst in Nederland. Verder aandacht voor Anne Busken Huet-van der Tholl (1827-1898), die vanuit Nederlands-Indië vele brieven schreef aan haar in Nederland wonende vriendin Sophie Potgieter. Adres: www.damescompartiment.nl/bioena.htm

• ViVa

De online-bibliografie Vrouwengeschiedenis in het Vaktijdschrift is onlangs uitgebreid met beschrijvingen van tijdschriftartikelen over vrouwen in de geschiedenis van Afrika. Deze gegevens zijn

afkomstig uit de AfricaBib, de grootste Africana database over vrouwen in de wereld op het internet. Adres: www.iisg.nl/viva/

• Schrijfsters

De website over virtuele netwerken van vrouwelijke schrijfsters uit de periode voor 1900, www.roquade.nl/womenwriters, is vernieuwd. De structuur van de site is gebruikersvriendelijker gemaakt, en ook de inhoud is vernieuwd. Behalve voor het werk en de netwerken van Franse schrijfsters, nu meer aandacht voor anderstalige publicistes, zoals bijvoorbeeld negentiende-eeuwse Scandinavische romanschrijfsters.

Personalia

• **Gloria Wekker**, vanwege het IIAV benoemd tot hoogleraar Gender en etniciteit aan de Universiteit Utrecht, hield op 19 april haar oratie *Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en etniciteit in Nederland.*

Gloria Wekker

• Op 2 mei promoveerde **Dini Helmers** aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op het proefschrift *Gescheurde bedden. Oplossingen voor gestrande huwelijken, Amsterdam 1753-1810.*

• **Margreet van der Burg** promoveerde op 28 mei aan de Wageningen Universiteit op het proefschrift *'Geen tweede boer'. Gender, landbouwmodernisering en onderwijs aan plattelandsvrouwen, 1863-1968.*

Boeken in 't kort

Anna Aalten

De bovenbenen van Olga de Haas. Achter de schermen van de Nederlandse balletwereld
Van Gennep, 2002, € 15,90.

Op 1 september 1978 stierf de Nederlandse ballerina Olga de Haas op 33-jarige leeftijd. Anna Aalten ontrafelt in haar boek de mythen die naar aanleiding van De Haas' dood ontstonden. Op basis van gesprekken met balletdanseressen geeft zij bovendien een nieuw beeld van de balletwereld. Zij biedt tevens een geschiedenis van het ballet in Nederland, waarbij zij onder andere ingaat op het 'ontstaan' van de ballerina.

Margreet van der Burg

'Geen tweede boer'. Gender, landbouwmodernisering en onderwijs aan plattelandsvrouwen, 1863-1968
Verloren, 2002, € 40,-.

In haar proefschrift, dat verschijnt als deel 41 van de AAG-reeks, analyseert Margreet van der Burg de veranderende opvattingen over agrarische vrouwenarbeid, professionele landbouw en het boerinnenleven, alsmede het politieke spel over de concrete invulling van het landbouwvakonderwijs aan vrouwen.

José Eijt en Suzanne Hautvast

Een missie zonder grenzen. Geschiedenis van de Nederlandse Provincie der Dochters van Onze Lieve Vrouwe van het Heilig Hart, 1911-2001

Verloren, 2002, € 25,-.

De Dochters van de Tilburgse congregatie wilden zich inzetten voor minderbedeelde meisjes en vrouwen, zowel in Nederland als in Nederlands-Indië. Tot in de jaren vijftig hielden zij zich voornamelijk bezig met de traditionele liefdewerken als onderwijs, zieken- en bejaardenzorg. Na de Tweede Wereldoorlog namen zij ook de zorg voor kinderen op zich, vanaf het eind van de jaren zeventig werden ze tevens actief in het parochiewerk. Het boek is geschreven op basis van archiefonderzoek en vele interviews.

Frances Gouda

What's to be done with gender and post-colonial studies?

Vossiuspers, 2001, € 7,-.

In haar oratie als hoogleraar

Genderstudies en geschiedenis van (post-)kolonialisme en multiculturalisme aan de Universiteit van Amsterdam analyseert Frances Gouda de Nederlandse interpretaties van het Indonesisch nationalisme na de Tweede Wereldoorlog. Zij laat zien hoe de republiek Indonesië als irrationele, neurotische en overspelige vrouw werd gepresenteerd, en welke politieke en sociale gevolgen deze retoriek had voor het dekolonisatieproces.

Dini Helmers

'Gescheurde bedden'. Oplossingen voor gestrande huwelijken, Amsterdam 1753-1810

Verloren, 2002, € 30,-.

In de achttiende eeuw konden mensen enkel scheiden op grond van (bewezen) overspel of kwaadwillige verlatting. Zij die formeel niet konden scheiden, kozen soms voor weglopen, opsluiting van de huwelijkspartner of (zelf)moord. Aan de hand van rechtbankverslagen, notariële akten en verhalen van getuigen laat Dini Helmers zien waarom huwelijkspartners uit elkaar gingen, hoe formele scheidingen verliepen en welke alternatieven gekozen werden. Ook wordt duidelijk welke afspraken men zoal maakte over de verdeling van de boedel, de alimentatie, de verzorging van de kinderen en omgangsregelingen.

Hayden Herrera

Frida. Een biografie van Frida Kahlo
Contact, 2002, € 15,50.

Naar aanleiding van de bioscoopfilm over het leven van de Mexicaanse schilderes verscheen een goedkope herdruk van Hayden Herrera's biografie over Frida Kahlo, die als gevolg van een ernstig busongeluk haar leven lang pijn leed, maar desondanks vele surrealistische schilderijen wist te vervaardigen.

Fré Melkman-de Paauw

Hoe het verder gaat, weet niemand. Naorlogse brieven uit Amsterdam naar Palestina

Contact, 2002, € 13,50.

Na een gevangenschap in Westerbork en Bergen-Belsen schreef Fré Melkman-de Paauw van augustus 1945 tot januari 1946 brieven aan haar familie in Palestina. Ze verhaalde daarin over haar pogingen weer een huishouden op te zetten en haar gezinsleven vorm te geven in een samenleving waaruit de vertrouwde joodse wereld was verdwenen, en waarin zij zich niet meer thuis voelde.

Liesbet Nys, Henk de Smaele, Jo Tollebeek en Kaat Wils (red.)

De zieke natie. Over de medicalisering van de samenleving 1860-1914

Historische uitgeverij, 2002, € 39,95

Vanaf circa 1860 werd de samenleving door allerhande intellectuelen gezien als een lichaam dat 'ziek' was. De medische terminologie waarin er over die samenleving werd gesproken, impliceerde dat het ook mogelijk was de zieke natie weer gezond te maken. Zo werden er hygiënistische maatregelen voorgesteld om de sociale problemen van het 'volkslichaam' op te lossen. En daartoe behoorden vrouwen en kinderen, maar ook industriearbeiders en stedelingen. Er werden campagnes opgezet om hun gezondheid en zo de gezondheid van de natie te garanderen. Dit boek brengt een wereld in kaart waarin de geneeskunde politiek werd, en de politiek pathologie.

Cornelia de Vogel

Getuigenis van Gods genade. Autobiografie, 1905-1929

Verloren, 2002, € 19,-.

Van 1947 tot 1974 was Cornelia J. de Vogel (1905-1986) hoogleraar in de geschiedenis der antieke en middeleeuwse wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Zij was afkomstig uit een vrijzinnig-doopsgezind milieu, maar maakte na enkele jaren van intensieve studie in 1927 de keuze voor het orthodoxe protestantisme. Toen zij in contact kwam met het werk van de Engelse theoloog J.H. Newman, besloot zij zich te laten

opnemen in de Rooms-Katholieke Kerk. In haar autobiografie (1941), die werd bezorgd door J. de Bruijn en G. Puchinger, doet zij verslag van haar geestelijke en intellectuele ontwikkeling en haar overgang tot de Hervormde Kerk.

Inge de Wilde

Liebes Fräulein Schiemann. Brieven van Jantina Tammes aan Elisabeth Schiemann 1921-1934

Universiteitsbibliotheek Groningen, 2002, € 5,-.

Van de erfelijkheidsgelerde Jantina Tammes (1871-1947), in 1919 als eerste vrouwelijke hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen benoemd, waren tot voor kort weinig persoonlijke documenten bekend. In een werkkamer van het Genetisch Instituut van de RUG zijn onlangs acht brieven van Tammes aan haar Duitse collega,

Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd

Wat was de positie van weduwen in de vroegmoderne tijd? Hoe keken Nederlanders aan tegen vrouwen uit niet-westerse samenlevingen? Welke publicatiemogelijkheden hadden schrijvende vrouwen? En wat was de rechtspositie van vrouwen die wilden scheiden van hun echtgenoot? Onderzoekers, studenten en andere belangstellenden die zich bezighouden met deze en andere vragen op het gebied van vrouwengeschiedenis in de vroegmoderne tijd hebben zich sinds 1991 verenigd in de Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd (SVVT).

De SVTT stelt zich ten doel het onderzoek op het gebied van vrouwengeschiedenis over de periode 1500-1800 te inventariseren, te stimuleren en bekendheid te geven. Het uitwisselen van onderzoekservaringen en het bevorderen van onderlinge contacten staan daarbij voorop. Jaarlijks organiseert de SVVT daartoe drie bijeenkomsten met lezingen over lopend of zojuist afgerond onderzoek. Op elke bijeenkomst wordt ruimte gemaakt voor discussie.

Dat de vrouwengeschiedenis van de vroegmoderne tijd een breed onderzoeksterrein is, bewijzen de uiteenlopende onderwerpen waaraan de bijeenkomsten van de SVVT gewijd zijn. In de afgelopen jaren waren dat onder meer: beeldvrouwen in kunst en literatuur, prostitutie, feministische tekstanalyse, sekse en emotionele cultuur, vrouwen en het toneel en beeldend kunstenaressen.

De SVVT organiseert niet alleen bijeenkomsten, maar geeft ook drie maal per jaar een nieuwsbrief uit. Deze bevat verslagen van de georganiseerde lezingen en studiebijeenkomsten, mededelingen betreffende congressen en recent verschenen literatuur en informatie over lopend onderzoek. Deelname aan de studiebijeenkomsten van de Stichting staat open voor iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis van vrouwen in de vroegmoderne tijd. Tot onze leden behoren zowel historici, kunst-, literatuur- en rechtshistorici, pedagogen als theologen.

Wie een abonnement wil op de Nieuwsbrief van de SVVT maakt minimaal €11,- over op postgiro 4052235, ten name van de Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne tijd, Amsterdam. Abonnees ontvangen behalve de nieuwsbrief ook uitnodigingen voor de bijeenkomsten en kunnen deze studiemiddagen gratis bezoeken.

De volgende studiedag van de SVVT heeft als thema visies op niet-Europese samenlevingen en gender. Sprekers zijn Arie-Jan Gelderblom, Adrienne Zuiderweg en Vilan van der Loo. Datum: vrijdagmiddag 14 juni 2002. Plaats: Utrecht.

Voor meer informatie

www.iisg.nl/~womhist/svvt.html.